

«Экономикалық шолу» шығарылымының мазмұны №4, 2006

№	Мақаланың атауы	Автор	Бөлімше	Көлемі, бет
Ақша-кредит саясатының және оны талдау тәсілдерінің дамуы				
1.	Трансмиссиялық тетік моделін және PSTAR моделін одан әрі жетілдіру және өзекті ету туралы	Қоңырбаева Б.М.	ЗСД	3
2.	Векторлық авторегрессиялық модельдерді (VAR-модельдерді) пайдаланумен инфляция факторларын талдау	Қоңырбаева Б.М.	ЗСД	18
Экономика және қаржы нарығы: аймақтық аспектілер				
3.	Қазақстан тәуекелсіздігінің 15 жылы ішіндегі атырау облысының банк мекемелерінің даму көрсеткіштері	Құлбарақов Қ.	Атырау филиалы	6
4.	Павлодар облысындағы сыртқы экономикалық қызмет: 2006 жылғы 9 айдың қорытындысы бойынша	Нукина Г.К.	Павлодар филиалы	4
5.	Астана қ. валюта нарығын талдау	Баймағамбетов Д.Ш.	Орталық филиал	3
Экономика және қаржы нарығы: аймақтық аспектілер				
6.	2006 жылдың 3 тоқсанында Қазақстан Республикасы өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық дамуы (ҚРҰБ аумақтық филиалдары есептерінің негізінде)	Сыдықова Қ.С.	ЗСД	9
7.	Қарағанды облысында тұрғын үй құрылысының және ипотекалық кредиттеудің қорытындысы	Спатаева Н. Араева Е.	Қарағанды филиалы	4
8.	Қызылорда облысындағы кәсіпорындардың мониторингі	Түлепов Қ.	Қызылорда филиалы	4
Барлығы				51

Трансмиссиялық тетік моделін және PSTAR моделін одан әрі жетілдіру және өзекті ету туралы

Б. М. Қоңырбаева

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі
Зерттеу және статистика департаментінің стратегия және
талдау басқармасы бастығының орынбасары

2005-2006 жылдары инфляциялық таргеттеу қағидаттарына көшуге дайындық шеңберінде Экономикалық шолудың алдыңғы номерлерінде жарияланған ақша-кредит саясатының трансмиссиялық тетік моделі және инфляциялық қысымды болжаудың PSTAR моделі әзірленген болатын. «Ақша-кредит саясатының 2007-2009 жылдарға арналған негізгі бағыттары» деген бағдарламалық құжаттың әзірленуіне байланысты осы модельдерді жетілдіру және өзекті ету жөніндегі жұмыс жалғастырылды.

Трансмиссиялық тетік моделінің өзгеруі үш түрлі себепке байланысты туындады. Біріншіден, Ұлттық Банк экзогенді айналмалы ретінде осы модельге кіретін репо ставкасын белгілеуді уақытша тоқтатты. Екіншіден, ең төменгі резервтік талаптардың (ЕРТ) жаңа ережесі енгізілді. Үшіншіден, Ұлттық қордың активтерін конвертациялау және қайта конвертациялаудың жаңа ережесі қабылданды, Ұлттық Банк оған сәйкес Ұлттық қордың қаражатын конвертациялауды Ұлттық Банктің алтынвалюта активтерінен Қаржы министрлігіне шетел валютасын сату есебінен ғана емес, сонымен қатар валюта нарығында нарықтық бағам бойынша шетел валютасын сатып алу есебінен де жүзеге асырады.

Сондықтан, 2005 жылы пайдаланылған модельмен салыстырғанда, трансмиссиялық тетік моделіне мынадай өзгерістер енгізілді.

Біріншіден, экзогенді айналмалы ретіндегі репо ставкасының орнына қайта қаржыландыру ставкасы ендірілді.

Екіншіден, ЕРТ есептеу әдісінің өзгеруіне байланысты, «ЕРТ» пайыздық көрсеткішінің орнына түзетілген көлемді «ЕРТ» көрсеткіші пайдаланылды. Түзетудің мәні мынада: 2006 жылғы шілдеге дейін ЕРТ көлемінің орнына резервтік активтер көлемі, ал 2006 жылғы шілдеден бастап міндетті резервтер көлемі алынды. Пайыздық көрсеткішті көлемдік көрсеткішке ауыстыру бір көрсеткіштің орнына 2 пайыздық көрсеткіштің (6% и 8%) ендірілуімен, ал міндетті резервтер бойынша деректер бөлігін жиынтық активтерге ауыстыру жаңа ЕРТ ережесі енгізілгеннен кейін міндетті резервтердегі күрт өзгерісті бәсеңдету қажеттілігімен байланысты.

Үшіншіден, «ҚҰБ валюта интервенциясы» деген көрсеткіштің орнына Ұлттық қордың қаражатын конвертациялау үшін пайдаланылған валюта сомаларын «тазарту» арқылы валюта интервенциясынан алынған «түзетілген ҚҰБ валюта интервенциясы» деген көрсеткіш қарастырылды. Мұндай операцияға жол беріледі, себебі Ұлттық қордың қаражатын конвертациялау үшін валюта сатып алу шын мәнісінде мұнай және өзге кәсіпорындардың салықтарды төлеу үшін биржада сатқан валютасын реттеу болып табылады, сондықтан да ол теңге бағамының өзгеруіне ықпал етпеуі тиіс.

Үш жаңа көрсеткішті енгізу модельде тек ақша базасының теңдеуін ғана өзгертті, басқа теңдеулер шын мәнісінде өзгерген жоқ.

RM үшін жаңа теңдеу 1-кестеде көрсетілген, мұнда:

CIRCNOTE – айналыстағы ноталар көлемі,

CIRCBONDMF – ҚМ-ның айналыстағы МБҚ көлемі,

DEPOZITINBWU – банк жүйесіндегі депозиттер көлемі,

WAGE – ел бойынша орташа айлық жалақы (айналыстағы қолма-қол ақша үшін инструменталды айналмалы болып табылады),

DEPBWUNBK – банктердің ҚҰБ-дағы депозиттері,

REF_RATE – ресми қайта қаржыландыру ставкасы,

INT_CONV_VAL – Ұлттық қордың қаражатын, жалақыны (айналыстағы қолма-қол ақшаның көрсеткіші ретінде) конвертациялау үшін валюта сатып алуды есептемегендегі ҚҰБ валюта интервенциясы,

MRT_VOL_ADJ – міндетті резервтердің түзетілген көлемі,

DLOG –логарифмнің бірінші айырымының операторы,

D - бірінші айырымның операторы.

Жүргізілген тестілер авторегрессияны, гетероскедастикалықты, көпше корреляция болуын, сондай-ақ коэффициенттердің тұрақтылығын көрсетпейді. Қалдықтардың қалыптатылуына арналған тест керемет нәтижелерді көрсетті: skewness асимметрия коэффициенті (-)0,19-ға тең, ал тығыздықтың асуы (сүйірлік) көрсеткіші – kurtosis 2,94-ке тең, бұл қалыпты бөлудің тиісті стандартты көрсеткіштеріне (0 және 3) өте жақын.

Бұл теңдеу банк жүйесіндегі депозиттер және жалақы (айналыстағы қолма-қол ақшаның көрсеткіші ретіндегі) көлемінің ақша базасы икемділігінің жоғарғы оң коэффициенттерін (0,5) көрсетеді, ақша базасының анықтамасына сүйенсек, бұл қалыпты жағдай. Айналыстағы ноталар, банктердің ҚҰБ-дағы депозиттері көлемінің ықпалын модель бірдей (икемділік коэффициенті 0,02-0,03) бағалайды. Ресми қайта қаржыландыру ставкасы ақша базасына азырақ ықпал етеді (0,01). Модель міндетті резервтердің ықпалын шамалы (0,002) деп бағалайды. Валюта интервенциясы резервтік ақшаға мейлінше елеулі ықпал (0,7) етеді (Ұлттық қор үшін валюта сатып алуды қоспағанда).

1-кесте

Dependent Variable: DLOG(RM)

Method: Least Squares

Date: 10/10/06 Time: 17:26

Sample: 1998Q1 2005Q4

Included observations: 32

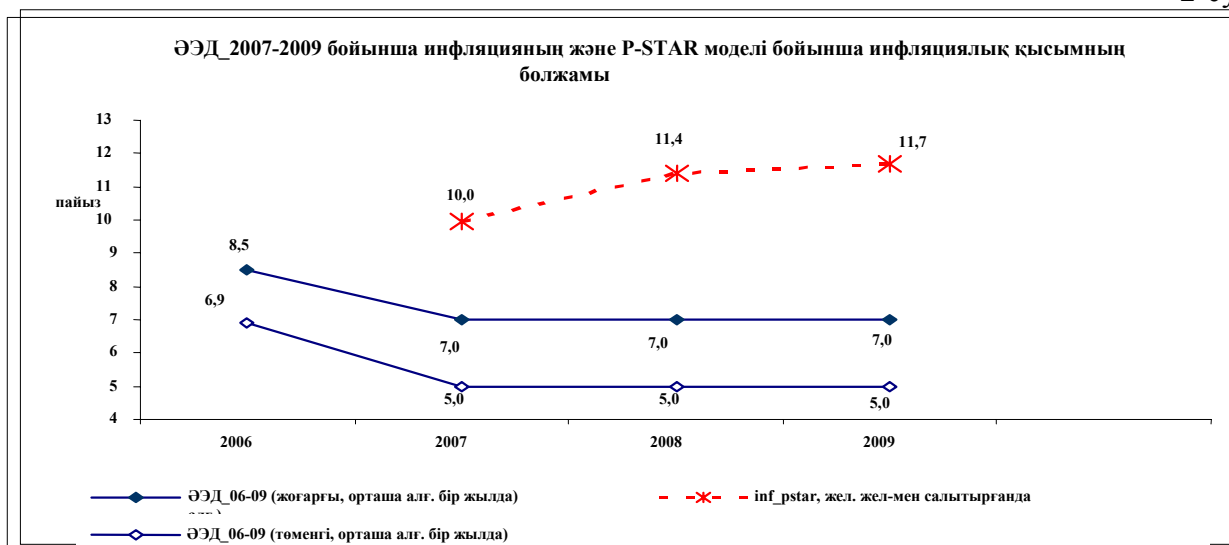
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
DLOG(CIRCNOTE(-3))	0.028694	0.015884	1.806490	0.0845
DLOG(DEPOZITINBWU)	0.511921	0.112855	4.536079	0.0002
DLOG(CIRCBONDMF(-4))	-0.111226	0.052062	-2.136396	0.0440
DLOG(WAGE(-4))	0.545264	0.162926	3.346687	0.0029
DLOG(DEPBWUNBK(-4))	0.021317	0.009577	2.225819	0.0366
-D(REF_RATE(-4))	0.013266	0.004978	2.664939	0.0141
D(INT_CONV_VAL(-3))	0.073337	0.048669	1.506860	0.1461
D(MRT_VOL_ADJ)	0.002489	0.001557	1.599201	0.1240
DUMMY2003Q2	0.156412	0.066794	2.341688	0.0287
DUMMY2005Q1	-0.120609	0.089613	-1.345887	0.1920
R-squared	0.853314	Mean dependent var		0.054640
Adjusted R-squared	0.793306	S.D. dependent var		0.144045
S.E. of regression	0.065488	Akaike info criterion		-2.363588
Sum squared resid	0.094351	Schwarz criterion		-1.905546
Log likelihood	47.81741	Durbin-Watson stat		2.362169

Көрсетілген құрылымдық өзгерістерден басқа трансмиссиялық және PSTAR моделі 2006 жылдың алғашқы үш тоқсанындағы деректер үшін өзекті болды.

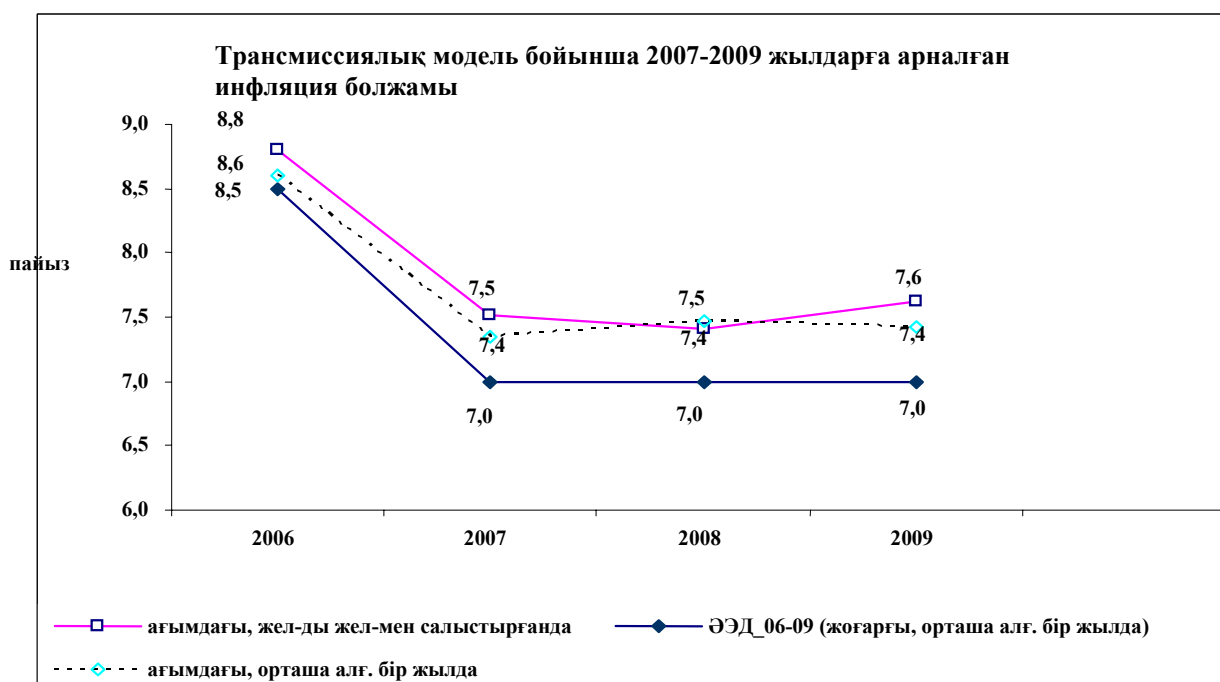
Өзекті етілген модельдер бойынша есептеулердің нәтижелері орташа мерзімді кезеңде ЖІӨ-нің және айналыс жылдамдығының олардың ықтимал деңгейлерінен ауытқуы арқылы өлшенетін күшті инфляциялық қысымның сақталатынын көрсетеді (2-сурет).

Трансмиссиялық тетік моделі бойынша болжамдарды есептеу үшін орташа мерзімді кезеңде әлемдік экономиканың өсу қарқыны мен әлемдік тауар нарықтарын конъюктурасының өсу қарқыны Елдің 2007-2009 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық дамуының орташа мерзімді жоспарының өлшемдеріне сәйкес келетін Қазақстан экономикасының дамуына қолайлы болады деген төмендегідей болжамдар пайдаланылды. Трансмиссиялық тетік моделі бойынша есептеулер ақша-кредит саясатының көрсеткіштерін тиісті дәрежеде таңдау, атап айтқанда, ресми қайта қаржыландыру ставкасын таңдау, қысқа мерзімді ноталар шығару, депозиттер тарту, ең төменгі резервтік талаптардың нормативтерін белгілеу арқылы жылдық инфляцияны 7,4%-7,6%-ға дейін төмендетуге болады, бұның бір жылдағы орташа есептелген баламасы 7,4-7,5-ке тең (3-сурет).

2-сурет

3-сурет

Еңбекте инфляция және инфляциялық қысым болжамының 2007-2009 жылдарға арналған нәтижелері келтірілді.

АҚША-КРЕДИТ САЯСАТЫНЫҢ ЖӘНЕ ОНЫ ТАЛДАУ ТӘСІЛДЕРІНІҢ ДАМУЫ

Векторлық авторегрессиялық модельдерді (VAR-модельдерді) пайдаланумен инфляция факторларын талдау

Қоңырбаева Б. М.,

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Зерттеу және статистика департаменті
стратегия және талдау басқармасы бастығының орынбасары

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі инфляциялық таргеттеу қағидаттарын ендіруге дайындық шеңберінде ақша-кредит саясатын талдаудың эконометриялық модельдерін әзірлеу бойынша зерттеулердің нәтижесін жариялауды жалғастырып отыр.

Осы мақалада бір макроэкономикалық көрсеткіштердің басқа макроэкономикалық көрсеткіштердің экономикалық күйзелісіне әсер етуін динамикалық талдау үшін векторлық авторегрессиялық модельдерді (VAR-модельдерді) құру нәтижелері келтіріледі. Ақша-кредит саясатына қатысты, VAR-тәсілдің негізгі рөлі инфляцияның кейбір макроэкономикалық көрсеткіштердің инновацияға (күйзеліске, өзгеріске) әсер етуін талдаудан тұрады.

Орта мерзімді кезеңге инфляция болжамын құру үшін Ұлттық Банкте ақша-кредит саясатының трансмиссиялық механизмінің моделі қолданылады. Трансмиссиялық модель АКС құралдарының инфляцияға әсер етуінің мынадай заңдылықтарын көрсетеді. Ақша-кредит саясаты құралдарының инфляцияға әсер етуі бірқатар аралық құралдар арқылы жанама түрде жүзеге асырылады. Ақша-кредит саясатының құралдары ақша базасына тікелей әсер етеді. Ақша базасының өсуі ақша массасының мультипликативтік ұлғаюына әкеп соғады. Ақша массасының өсуі инфляция әсер етеді.

Ақша массасымен бір мезгілде инфляцияға ақша-кредит саясатының құралдары болып табылмайтын көрсеткіштер де әсер ететін атап өткен дұрыс. Мысалы, модельдің негізгі теңдеуіне сәйкес инфляцияға ақша массасымен қатар импорттық бағалардың индексі, жеке тұлғаларға бюджеттен трансферттер, ел бойынша орташа айлық жалақы, номиналдық айырбас бағамы, жалпы ішкі өнім, банктердің экономикаға кредиттері, сондай-ақ мұнайдың әлемдік бағалары (бензин бағасының әсері арқылы) әсер етеді. Инфляция теңдеуі түрлендірулерінің трансмиссиялық модель құрамына кіретін бірінің мынадай түрі бар:

$$\begin{aligned} \text{INFSA} = & 0.020 * \text{INFSA}(-3) + 2.24 * \text{DLOG}(\text{INDIMPRICE}(-3)) + \\ & 0.66 * \text{DLOG}(\text{BUDJ_FIZ_TRANS}) + 6.04 * \text{DLOG}(\text{WAGE}(-1)) + 2.17 * \text{DLOG}(\text{M3}(-5)) + \\ & 0.033 * \text{D}(\text{EXRATE}(-4)) - 1.94 * \text{DLOG}(\text{GDP}(-3)) + 0.16 * \text{D}(\text{OILPRICEWORLD}) + \\ & 11.68 * \text{DLOG}(\text{KREDECON}) + 8.79 * \text{DUMMY1999Q2} - 0.34 \end{aligned} \quad (1)$$

мұндағы:

INFSA – маусымдық реттелген инфляция,

M3 - ақша массасы,

INDIMPRICE - импорты бағалар индексі,

BUDJ_FIZ_TRANS - жеке тұлғаларға бюджеттен трансферттер,

WAGE - ел бойынша орташа айлық жалақы,

EXRATE – теңге номиналдық айырбас бағамы,

GDP - жалпы ішкі өнім,
KREDECON - банктердің экономикаға кредиттері,
OILPRICEWORLD - мұнайдың әлемдік бағалары,
DLOG (.) – аргумент логарифмінен айырым операторы,
D (.) - айырым операторы,
DUMMY1999Q2 – теңгенің 1999 жылғы сәуірдегі еркін өзгермелі бағамын енгізуден күйзелістің әсерін болдырмайтын жалған айнымалы.

Ақша-кредит саясатының трансмиссиялық механизмінің моделі ақша-кредит саясаты құралдарының инфляцияға әсер етуін бағалау құралы ретінде де пайдаланылады.

Трансмиссиялық механизм моделінің негізгі мақсаты оңтайлы ақша-кредит саясатына қатысты тұжырым алу болып табылатынын атап өткен дұрыс. Бір макроэкономикалық көрсеткіштердің басқа макроэкономикалық көрсеткіштердің экономикалық күйзелісіне әсер етуін анықтау үшін векторлық авторегрессиялық модельдер (VAR-модельдер) дәл келеді. Ақша-кредит саясатына қатысты, VAR-тәсілдің негізгі рөлі инфляцияның кейбір макроэкономикалық көрсеткіштердің инновацияға (күйзеліске, өзгеріске), бұл ретте ереже өзгермейді; және саясат ережелерінің өзгерісіне әсер етуін талдаудан тұрады.

2. Векторлық авторегрессиялық модельдерді (VAR-модельдерді) құру.

Векторлық авторегрессиялық модельдер – бұл әрбір эндогендік айнымалының ағымдағы мәндерін барлық эндогендік айнымалылардың ағымдағы және өткен мәндерімен (лагтарымен) байланыстыратын динамикалық сызықтық модельдер. Әрбір теңдеу бөлек құрылатын және осы теңдеу үшін лагтардың оңтайлы саны кіретін эконометриялық модельден айырмашылығы, VAR-модельдерде лагтардың саны теңдеулердің барлығы үшін бірдей. Осы себеп бойынша VAR-модельдерді тікелей түсіндіру қиын. Сондықтан VAR-модельдер бағаланған коэффициенттер матрицаларының кейбір функцияларының көмегімен ұсынылады, әдетте бұл импульстерге әсер ету (жауап қату) және болжам қатесінің дисперсиясын жіктеу функциясы.

VAR-модельдің 3 нысаны бар: келтірілген, рекурсивтік және құрылымдық, олардың оларды құру күрделілігінің әртүрлі дәрежесімен айырмашылығы бар.

Қарапайым (келтірілген) VAR-модельге оң жақ бөлігінде тек экзогендік ретінде таңдалған айнымалылардың лагтары ғана кіреді. Яғни, келтірілген нысан әрбір эндогендік айнымалыны қатенің сериялық өзара байланыстырылмаған мүшесін қосқандағы барлық эндогендік айнымалының өткен мәндерінің плюс орташа 0 және ковариациялардың диагоналды матрицасы бар бөлінген лагы түрінде білдіреді. Әрбір теңдеудің бірдей регрессорлары бар және теңдеулер арасында өзара шектеулер жоқ болатындықтан, оның өлшемдері қарапайым ең аз квадраттар әдісінің (ЕКӘ) көмегімен бағаланады.

Келтірілген нысаннан айырмашылығы VAR-модельдердің рекурсивтік және құрылымдық нысандарында оң жақ бөлігіне экзогендік ретінде таңдалған айнымалылардың лагтары ғана емес, сонымен бірге ағымдағы мәндер кіреді, яғни айнымалылар арасындағы бір мезгілдегі байланыстарды беру мүмкіндігі бар.

Матрицалық теңдеулер деңгейінде рекурсивтік және құрылымдық VAR бірдей көрінеді:

$$Y_t = \beta + B_0 Y_t + B_1 Y_{t-1} + \dots + B_p Y_{t-p} + \eta_t \quad (1.2)$$

мұндағы β – констант вектор, B_0, \dots, B_p – матрицалар, ал η_t – қателер.

Теңдеуде B_0 матрицасының болуы айнымалылар арасындағы бір мезгілдегі өзара іс-әрекет жасау мүмкіндігін білдіреді. Бір мезгілдегі теңдеулерді бірегейлендіру теориясынан B_0 элементтерінің бірегейлендірілуі үшін кейбір бірегейлендіретін шектеулердің болуы қажет екені белгілі.

Рекурсивтік және құрылымдық VAR осы бірегейлендіретін шектеулерді әр түрлі қамтамасыз етеді. Рекурсивтік VAR осы шектеулерді механикалық түрде, ал құрылымдық VAR экономикалық теория негізінде қамтамасыз етеді.

Рекурсивтік VAR-да бірегейлендіруге 1.2 теңдеуінің рекурсивтік болып саналатындығы есебінен қол жеткізіледі, яғни Y_t элементтері бір біріне рекурсивтік түрде әсер етеді деп саналады. Атап айтқанда, әрбір Y_t элементіне тек төменгі нөмірі бар Y_t элементтері ғана бір мезгілде әсер етуі мүмкін екенін болжауға болады. Мәселен, бірінші элементке бір мезгілде ешқандай да басқа айнымалы әсер етпейтінін, екінші элементке бір мезгілде тек екінші айнымалының ғана әсер ететінін болжауға болады.

Осылайша, рекурсивтік VAR-да қателер теңдеулер бойынша және сол сияқты уақыт бойынша өзара байланыспаған. Сондықтан осы модельді бағалау үшін (ЕКӨ) қолдануға болады. Бұл ретте VAR-моделінің рекурсивтік моделі бойынша модельдеу нәтижесі айнымалы тәртібіне елеулі түрде қатысты болады.

Егер рекурсивтік модель бірегейлендіру проблемасын айнымалыларды реттеумен шешетін болса, онда құрылымдық VAR-модель осы проблеманы модельге макроэкономикалық теориядан алынған шектеулерді енгізумен шешеді. Осылайша құрылымдық модель бұл VAR-модельдің неғұрлым экономикалық негізделген нысаны, ол бір мезгілде іске асырылуы қиын болып табылады.

Біз VAR-модельді келтірілген нысанда құрылымдық модельдерді құру үшін қажетті «бір мезгілдегі» айнымалылар үшін теориялық өзара байланыстардың болмауы себепті құратын боламыз.

VAR-модельді құрудың күрделілігі айнымалылар санының ұлғаюымен, әсіресе лагтар санының ұлғаюымен елеулі түрде өседі. Бұл ретте күрделіліктің өсуі айнымалылар санының квадратына пропорционалды түрде өседі, салдарынан еркіндік дәрежесі өте жылдам қысқаруда. Еркіндіктің төмен дәрежесі жоғары дисперсиялы бағалауға және төменгі сапалы болжамға алып келуі мүмкін.

VAR-модельді «нөлден» бастап, яғни қандай да болмасын алдын ала бағалауларды пайдаланбастан құру бағаланатын өлшемдер санының бастапқы кезеңде аса жылдам өсуіне байланысты өте қиын болуы мүмкін.

Осы себеп бойынша біз VAR-моделі негіз ретінде үшін инфляцияның бағаланған және сараланған моделін (1) таңдадық. Бұл VAR-моделіне трансмиссиялық модельдің инфляция моделіне енгізілгендей айнымалылар кіретінін білдіреді, бұл бастапқы кезеңде бағаланатын өлшемдердің санын төмендетуге көмектеседі. Осы барлық айнымалылар эндогендік айнымалылар ретінде қарастырылады, себебі біз инфляцияның әсер ету функцияларының барынша көп санын құрғымыз келеді.

Міндеттің көлемін азайту үшін эндогендік айнымалылар ретінде қажет болған кезде бастапқы айнымалыны емес, оның лагын VAR-моделіндегі инфляцияның теңдеуі тиісті лагтармен алынған айнымалылар (1) барынша көп болатындай аламыз. Нөл лагы бар 1-теңдеуге кіретін айнымалылардың (инфляцияны қоспағанда) VAR-моделінің таңдалған нысанына (келтірілген) байланысты VAR-моделіне сол лагпен кіре алмайтыны анық. Олардың ең үлкені 1-лагпен кіре алады. Бұл ретте VAR-моделінде инфляция теңдеуінен «бір мезгілдегі» айнымалыларды (1) олардың лагтарына ауыстыру жүргізіледі, бұл инфляция теңдеуі үшін детерминация коэффициентін төмендетеді алады.

Жоғарыда айтылғандар негізінде эндогендік айнымалылар ретінде инфляция теңдеуінің (1) INFSA, INFSA(-2), DLOG(INDIMPRICE(-2)), DLOG(WAGE), DLOG(M3(-4)), D(EXRATE(-3)), DLOG(GDP(-2)), D(OILPRICEWORLD) және DLOG(KREDECON) айнымалылары іріктелді.

Қалған DUMMY1999Q2 айнымалыны және с константасын экзогендік айнымалылар ретінде анықтаймыз.

Айнымалыларды осындай таңдау кезінде VAR-моделі үшін лагты 1-ге тең етіп алса жеткілікті.

Құрылған VAR-моделі 1-қосымшада көрсетілген. Онда «бір мезгілдегі» айнымалылар олардың лагтарына ауыстырылған, күтуге қарамастан, инфляция теңдеуі үшін детерминация коэффициентін барынша төмендетті (0,959-дан 0,854-ға дейін). Детерминация коэффициенті қалған теңдеулер үшін де барынша жоғары (мұнайдың әлемдік бағаларының теңдеуін

қоспағанда). Мұнайдың әлемдік бағаларының теңдеуі үшін детерминацияның төмен коэффициенті барынша объективті, себебі мұнайдың әлемдік бағалары Қазақстанның макроэкономикалық көрсеткіштерімен анықталмайды. Эндогендік айнымалылар қатарына мұнайдың әлемдік бағалары инфляцияның және ЖІӨ-ның осы бағалардың күйзелісіне әсер етуін алу ниеті себебі бойынша енгізілді, сондықтан мұнайдың әлемдік бағаларының теңдеуі үшін детерминацияның төмен коэффициенті біз үшін маңызды емес.

3. VAR-модель моделінің статистикалық мәнін тексеру.

А. Лагтарды таңдау дұрыстығын негіздеу. Инфляция теңдеуінің жақсы статистикасының өзіне тән ерекшелігі (1) VAR-моделінде дұрыс лаг таңдалды деп үміттенуге мүмкіндік береді. Модельдің нұсқаларын әр түрлі сандағы лагпен және олар үшін 3 өлшемді салыстырмалы бағалауды пайдалана отырып, осы жорамалды тексеріп көрелік: инфляция теңдеуіне арналған детерминациялау коэффициенті, Шварц және Акакия өлшемі. Осы ретте еркіндік дәрежесі VAR-моделін құруға мүмкіндік беретін ең жоғарғы ықтимал лаг 3-ке тең. VAR-моделін айқындаудан тікелей ең төменгі ықтимал лаг 1-ге тең болуы тиіс. Осылайша, айнымалыларды таңдап терген кезде деректер VAR-модельді бір, екі немесе үш лагпен құруға мүмкіндік береді.

VAR-моделін бір, екі немесе үш лагпен үш критерий бойынша: тұтастай алғанда инфляция және VAR-моделі теңдеуі үшін детерминация коэффициенті және Шварц пен Акакия критерийін салыстырамыз (3-кесте).

Табиғи түрде детерминация коэффициенті лагтар санының өсуімен бірге өседі (3-кесте).

Инфляция теңдеуі үшін Акакия критерийі ең жақсы ретінде екі лагты теңдеуді көрсетеді, ал Шварц критерийі 3 лагты теңдеуді көрсетеді. Тұтастай алғанда модель үшін Шварц және Акакия критерийлері тек қана бастапқы екі лаг үшін есептеледі. Бұл ретте критерийлердің екеуі де 2 лагты теңдеудің пайдасына сөйлейді.

Соған қарамастан, еркіндік дәрежесі сандарын максимумдау критерийін негізге ала отырып, еркіндік дәрежесін жоғалту кемшілігін білдірмеу үшін инфляция теңдеуі бойынша 1 лагтан 2-лагқа өткен кезде Шварц бойынша да, Акакия бойынша да критерийлердің өзгеруі соншалықты елеулі болмағандықтан бізге бір лагпен модельді таңдау неғұрлым сәйкес келетіндей көрінеді.

Сонымен, құрылған VAR-моделі белгілі бір мәнде лагтардың санына қатысты оңтайлы болып табылады.

3-кесте.

	Лагтар саны 1	Лагтар саны 2	Лагтар саны 3
R-squared (ең төменгі)	0.854553	0.946882	0.999962
Akaike information criterion (инфляция теңдеуі үшін)	2.861534	2.375159	4.218948
Schwarz criterion(инфляция теңдеуі үшін)	3.365381	3.300312	2.864457
Akaike information criterion (тұтастай алғанда модель үшін)	-0.267263	-8.799038	-
Schwarz criterion (тұтастай алғанда модель үшін)	4.267357	-0.472661	-

Б. Грейнджер статистикасы бойынша айнымалылардың мәнділігі. Грейнджер тесті себеп-салдар байланыстарына талдаудың негізгі эконометрикалық тәсілдерінің бірі болып табылады. Грейнджер тестінде (х,у) «х айнымалысы у болжамына айтарлықтай үлес қосады» нөлдік гипотеза болып табылады. Х айнымалысы, егер у-тің болжамына х айтарлықтай үлес қосса, және сонымен бір мезгілде х-тің болжамына у айтарлықтай үлес қоспаса, Грейнджер бойынша у-тің себебі болып табылады.

Эндогендік айнымалылардың негізгі теріміне арналған Грейнджер тесті (2-қосымша) VAR-модельдің әрбір теңдеуінде барлық айнымалылар түгелге жуық 1% мәнді тиісті айнымалылар үшін Грейнджер бойынша себеп болып табылатынын көрсетеді (99% ықтималдықпен) және сонымен бірге, әрбір айнымалы, кемінде бір эндогендік айнымалы үшін Грейнджер бойынша себеп болып табылады.

Демек, Грейнджер статистикалары модель ерекшелігінің дұрыстығын көрсетеді.

В. Айнымалылардың тұрақтылығын тексеру. Айнымалылардың тұрақтылығын тексеру үшін кеңейтілген Дики-Фуллер тесті пайдаланылды (ADFtest). Ондағы нөлдік гипотеза жеке түбірдің бар екенін көрсетеді. Нөлдік гипотезаны жоққа шығару сәйкес келетін теңдеудің барлық түбірлерінің абсолюттік шамада 1-ден аз екенін білдіреді, мұның өзі теңдеулердегі стационарлық жағдайы болып табылады. Осы жағдайда тест жеке түбірлердің болуын жоққа шығарады (3-қосымша).

Бұл жерде мынаны, тесттердің бастапқы экономикалық көрсеткіштерге емес, олардың туындыларына – мысалы, логарифмнен бірінші айырымға модельде (1) тұрақсыздығын жоққа шығару мақсатында қолданылғанын және таңдап алынғанын ескеру қажет. Сондықтан жеке түбірлердің болуын жоққа шығару күтілген факт болып табылды. Ауыспалыларды еркін таңдау (инфляция теңдеуін пайдаланбай) тұрақсыздық ықтималдығының үлкен шамасы пайда болуы мүмкін болғандықтан, неғұрлым күрделі тапсырмаға әкеліп соқтыруы мүмкін.

С. Қалдықтарға тест жүргізу. VAR моделі үшін МНК көмегімен бағаланған жалғыз теңдеу үшін жүргізілетін қалдықтарға жасалатын барлық тесттерді жүргізуге болады.

Төрт лаг үшін құрылған коррелограммалар автокорреляцияның бар екенін көрсетпейді (4-қосымша). Мұны корреляцияның барлық мәні тұрақты ауытқулардың (+/-) 2 интервалының ішінде орналасу фактісі дәлелдейді.

Мульти қалыптылыққа жасалған тест «асимметрия коэффициенті (Skewness)» статистикасының 0-ге жуық екенін көрсетеді, яғни қалдықтарды бағалау өз орнында болып табылады. «Эксцесс (Kurtosis)» статистикасы орташа алғанда 9 компонент үшін 1,68 (теория жүзіндегі 3 мәнінің орнына) мәнін қабылдайды, мұның өзі бөлудің «жуан құйрық» қалдық бар екенін білдіреді. Алайда тұтастай алғанда статистика Жарка Бера статистикасы қалдықтардың мульти қалыптылығын жоққа шығарады (5-қосымша).

4 лаг үшін жүргізілген LM-тест бірінші және екінші лагтарда мультиколлинеарлықтың бар екенін көрсетеді (6-қосымша). Мультиколлинеарлық проблемасы көптеген VAR-модельдерде туындайды, өйткені теңдеудің оң жақ бөлігінде эндогендік айнымалылардың лагтық мәндерінің жиынтығы тұр. Бұл коэффициенттерді бағалау МНК-ден алынатын статистикаға тән ерекшеліктердің нашарлауына әкеліп соқтырады (баға тиімді болып табылмайды, өйткені олардың стандарттық қателері жоғарылаған).

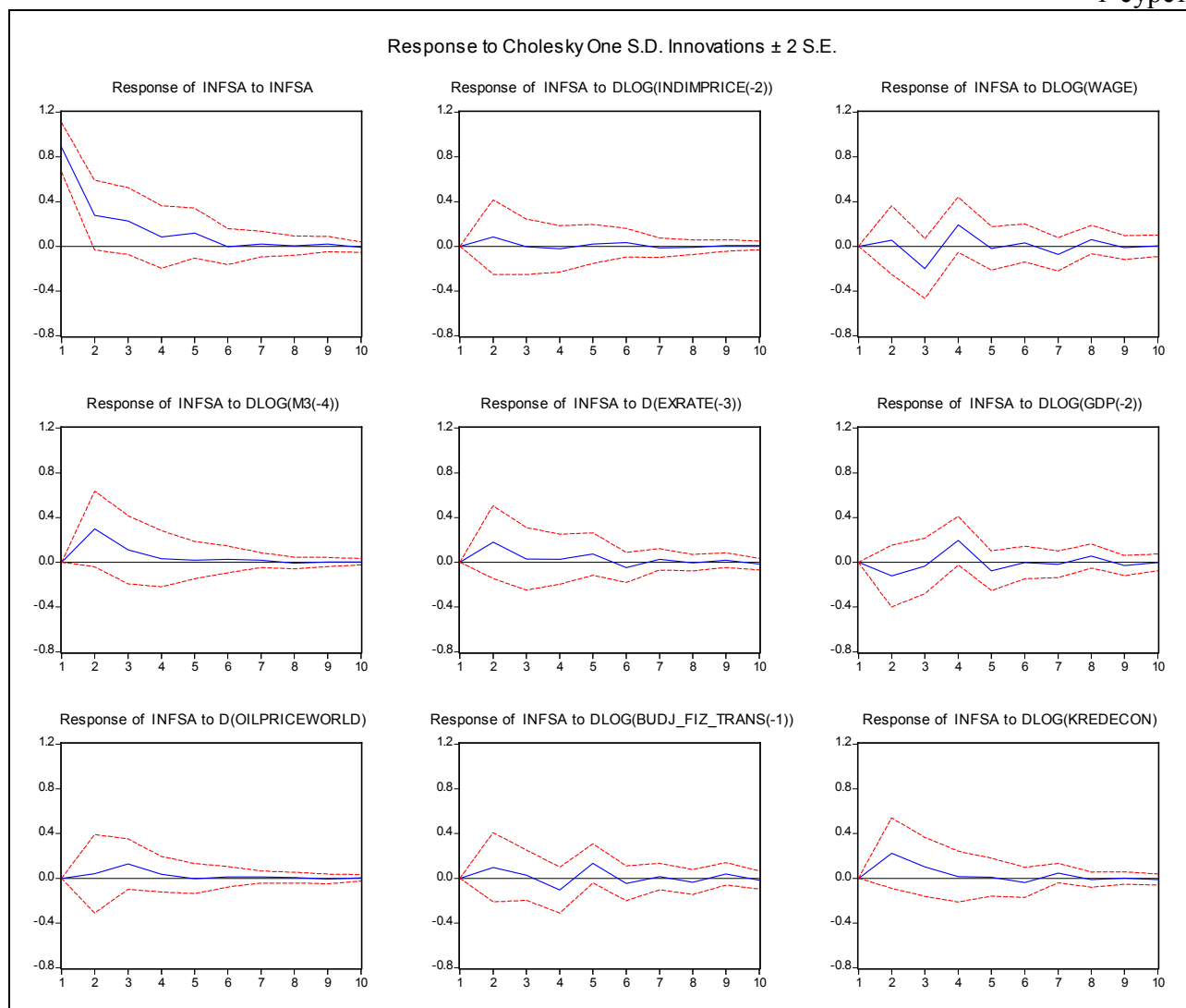
Құрылған VAR-моделінің жоғарыда атап көрсетілген кемшіліктері, тұтастай алғанда осындай модельдер үшін ортақ болып табылады және көп жағдайда мынадай себептер бойынша жол берілетін кемшілік ретінде танылады. Көптеген талдаушылардың зерттеулері бойынша VAR моделінің неғұрлым маңызды нәтижесі импульстік пікір болып табылатындықтан, VAR-модельдер үшін бағалар өз орнында болған кезде «жуан құйрық» болуына және мультиколлинеарлыққа жол беріледі.

4. VAR-моделінің негізгі нәтижелері импульске реакция функциясы және болжау қателері дисперсиясын орын-орнына қою болып табылады.

А. Импульске реакция функциясы – бұл белгілі бір кезең ішіндегі бір айнымалының уақыттың бастапқы сәтіндегі басқа айнымалының жеке өзгеруіне (күйзеліс) жауап ретіндегі импульстық өзгеруі. Нақты алғанда VAR-моделі басқа айнымалылардың күйзелісті өзгерулеріне реакция береді. Біз болашақта инфляцияның қалған эндогендік айнымалылардың күйзеліс импульсына, оның ішінде ең айнымалы инфляция күйзелісіне реакцияларын ғана білгіміз келеді.

1-суретте инфляцияның сенім білдірілген интервалдың 95%-ына сәйкес келетін екі стандартты қатенің ені (+/-) жолақпен бірге уақытша 10 кезең ауқымындағы қалған эндогендік айнымалылардың күйзеліс импульсіне реакциясының функциясы көрсетілген.

1-сурет.

Осы суреттің тоғыз графигінде инфляция тиісінше инфляцияның өз күйзелісіне, импорттық баға индексіне, орташа жалақыға, ақша массасына, айырбас бағамына, ЖІӨ-ге, мұнайдың әлемдік бағасына, жеке тұлғаларға бюджеттен трансферттерге және экономикаға кредиттерге реакциясы көрсетілген.

Импульске осы бағаланған реакциялар жүйедегі елеулі инерцияны көрсететін уақыт бойынша бірте-бірте бәсеңдейтін барлық қатарлардағы бірлескен ауытқуларды көрсетеді. VAR-теңдеу нысанын (келтірілген нысан) таңдауды негізге ала отырып, инфляцияның өз күйзелісін қоспағанда, кез келген айнымалының бірінші кезеңіндегі күйзелісі 2-ші кезеңнен бастап қана инфляцияға ықпал етеді.

Бірінші кезеңде жеке инфляциялық күйзелістің инфляцияға ықпалы екінші кезеңге қарай күрт азаяды, ал сонан кейін 6-кезеңге қарай бірте-бірте бәсеңдейді.

Инфляцияның ақша массасы, айырбастау бағамы және ЖІӨ күйзелісіне реакциясы функциясының сипаты ең күрделі болып табылады. Күрделілік лагтары үлкен және тиісінше үлкен реакция кезеңінде инфляцияға ықпалмен көрсетіледі. Атап айтқанда, ақша массасы күйзелісіне инфляцияның реакциясы 5 бесінші кезеңде ғана көрінеді (ақша массасы 4 лагпен плюс реакцияның өз функциясының кешігуі 1 лагпен теңдеуге кіреді), 4 (3+1) лагпен айырбастау бағамы күйзелісіне және ЖІӨ үшін 3 (2+1) лагпен. Тиісінше, ақша массасы күйзелісіне инфляцияның реакциясы 9 кезеңге қарай ғана бәсеңдейді (4+5), айырбас

бағамының күйзелісіне – 7-кезеңге қарай (3+5), және ЖІӨ күйзелісіне – 7- кезеңге қарай (2+5).

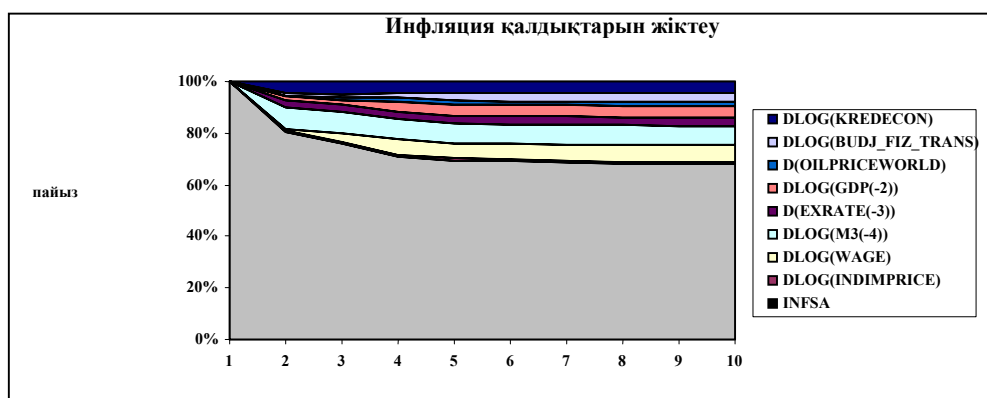
Басқа айнымалылардың күйзелістері инфляцияға екінші кезеңнің өзінде және, әдетте, бұл ретте инфляцияның ауытқуы қысқа кезеңде әсер етеді және 5-кезеңге қарай іс жүзінде бәсеңдейді.

Инфляцияның ең жылдам және күшті ауытқулары жалақының, ақша массасының экономикаға кредиттердің күйзелісін тудырады. Бұл ретте жалақы күйзелісінің ықпалымен инфляцияның өзгеруі, өткен кезеңдегіге қарама-қарсы түзету ретінде айқын көрінетін ауытқу сипатында болады.

Импорттық баға, айырбас бағамы, мұнайдың әлемдік бағасы және жеке тұлғаларға бюджеттен трансферттер индексі күйзелістері кезінде де «түзетуші» сипатта болады, алайда олар шама жағынан аз және алдыңғы жағдайдағыға қарағанда неғұрлым ұзақ.

Б. VAR-моделінің дисперсиясын жіктеу. Күйзелістердің инфляцияға тигізетін әсері ғана емес, сонымен қатар қандай да бір эндогендік айнымалының күйзелісі де күтпеген инфляция өзгерістерін түсіндіру үшін қаншалықты маңызды екендігі туралы мәселе де негізгі талдау мәселесі болып табылады. Дисперсияны жіктеу қандай да бір айнымалының күйзелісінің күтпеген инфляция өзгерістерін түсіндіру үшін қаншалықты маңызды екендігін көрсетеді (2-сурет).

2-сурет.

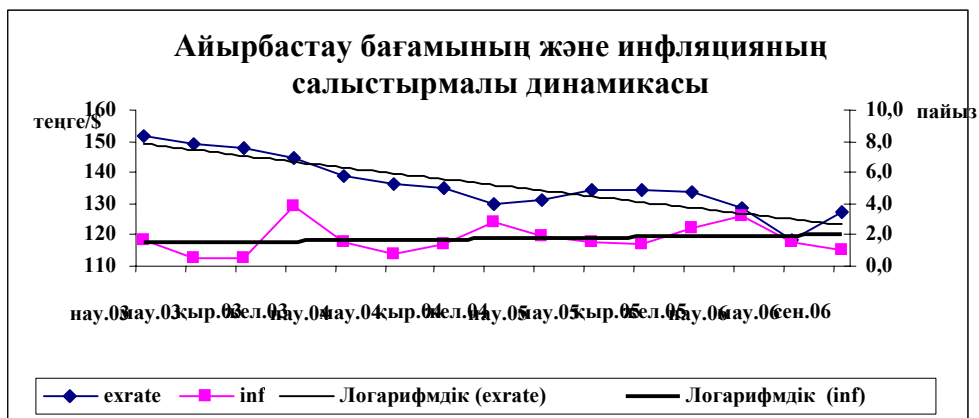

Инфляция күйзелісінің берілу тетігі төмендегідей. Бірінші сәтте инфляция жеке-дара күйзеліс импульсын алады, ал қалған көрсеткіштер күйзеліске ұшырамайды, сондықтан олардың инфляцияға тигізетін күйзелістік әсері осы сәтте 0-ге тең. Бұдан кейінгі уақыт сәттерінде басқа көрсеткіштерге беріледі, яғни олардың өз күйзелістеріне инфляция «әкелген» күйзелістер, яғни инфляция күйзелісі нәтижесінде пайда болған күйзелістер қосылады. Бұл күйзелістік әсерлер өз кезегінде инфляцияға ықпал ете бастайды.

Осылайша, Қазақстандағы ақша трансмиссиясы бір айнымалыларға тигізілетін күйзеліс әсерлері басқа айнымалыларға берілетін үдеріс болып табылады. Бұл фактіні күйзелістер таралуының «тізбекті реакция нәтижесі» деп атауға болады. «Әкелінген» күйзелістер ауытқуларының бәсеңде сипатын қаржы жүйесінің баға күйзелісіне деген тұрақтылығының дәлелі деп түсіндіруге болады.

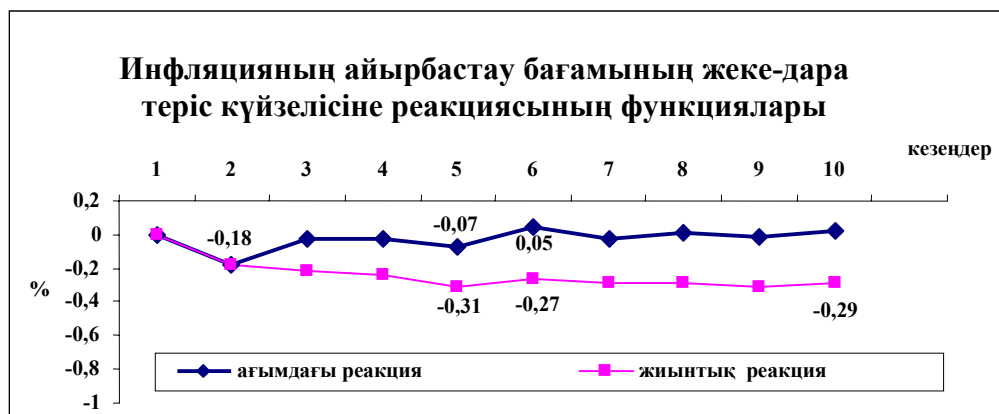
Инфляцияның макроэкономикалық көрсеткіштердің инновацияларына реакциясын талдаудың VAR-тәсілінің мысалы ретінде теңгенің нығаюының инфляцияға тигізетін ықпалына талдау жасайық.

2003 жылдан бастап номиналдық айырбастау бағамының нығаюу, ал инфляцияның өсу үрдісі (2-сурет) орын алды. Теориялық тұрғыдан алғанда, ұлттық валютаның нығаюуы инфляцияның төмендеуіне әкелуге тиіс болатын. Сондықтан бұл суреттен, не теңгенің нығаюу қарқыны инфляцияның төмендеу үрдісі пайда болуы үшін жеткіліксіз, не инфляцияның басқа факторларының айтарлықтай салмағы бар, не осы жағдайдың екеуі де бір мезгілде орын алып отыр деген қорытынды жасауға болады.

Осы жағдайлардың біріншісі орын алды деп есептеп, егер ҚРҰБ теңгенің нығаю қарқынын күшейту бойынша жекелеген шаралар қабылдаған жағдайда не болуы мүмкін екенін түсіндіруге тырысайық

Бұл үшін айырбастау бағамының теріс күйзелістеріне инфляция реакциясының векторлық авторегрессия моделі бойынша құрылған функциясын қарастырайық. 3-суретте инфляцияның айырбастау бағамының бастапқы сәттегі бір сәттік 1%-дық теріс күйзелісіне реакциясының екі қисығы көрсетілген. Бұл қисықтардың біреуі («ағымдағы сәттегі реакция») инфляцияның t уақыт сәтіндегі күйзеліске «таза» реакциясын, ал екінші қисық (жиынтық реакция) t уақыт сәтіндегі жинақталған реакцияны көрсетеді.

Осы қисықтардың біріншісі инфляцияның бірінші кезеңдегі айырбастау бағамының жеке-дара теріс күйзелісіне реакциясы екінші кезеңде өзінің ең үлкен мәніне жететіндігін, содан кейін бәсеңдейтінін білдіреді. Бұл ретте, басқа да тең жағдайларда, егер теңге 1% нығайса, онда инфляция екінші кезеңде 0,18% төмендейді. 4 кезең үшін жиынтық реакция шамамен 0,24% құрайды. Сөйтіп, басқа да тең жағдайларда теңге бір жылда 10% нығайған жағдайда, жылдық инфляция теория жағынан алғанда 2,4% төмендеуі тиіс.

Дәл осындай талдауды векторлық авторегрессия моделіне кіретін әрбір эндогендік айнымалы бойынша жүргізуге болады, атап айтқанда, мұнайдың әлемдік бағасының, ел бойынша орташа жалақының өзгерістеріне, халыққа бюджеттен берілетін трансферттердің өзгерістеріне, ақша массасының өзгерістеріне инфляция реакциясына және т.б. талдау жүргізуге болады.

Қорытынды. Ұлттық Банкте инфляцияға орташа мерзімді болжам жасаудың құралы ретінде ақша-кредит саясатының трансмиссиялық тетік моделі

пайдаланылады. Трансмиссиялық тетік моделінің негізгі мақсаты оңтайлы ақша-кредит саясатына қатысты тұжырымдар алу болып табылады.

Трансмиссиялық модельге кіретін инфляция моделінің негізінде келтірілген векторлық авторегрессиялық модель (VAR-модель) жасалды. VAR-модельдің негізгі нәтижелері макроэкономикалық көрсеткіштердің күйзелістік өзгерістері нәтижесінде инфляцияның өзгерісін талдауға мүмкіндік беретін бір айнымалылылардың басқа айнымалылылардың өзгерістеріне (күйзеліс) және болжам қателері дисперсиясының жіктеуіне реакциясының функциялары болып табылады.

Зерттеулердің нәтижелері Қазақстандағы ақша трансмиссиясы күйзелістердің таралуының «тізбекті реакция нәтижесімен» қоса күрделі үдеріс болып табылатынын көрсетеді. «Әкелінген» күйзелістер ауытқуларының бәсеңдеу сипатын қаржы жүйесінің баға күйзелістеріне қатысты тұрақтылығының дәлелі деп түсіндіруге болады.

VAR-модель

Vector Autoregression Estimates									
Date: 12/25/06 Time: 13:12									
Sample (adjusted): 1998Q4 2006Q3									
Included observations: 32 after adjustments									
Standard errors in () & t-statistics in []									
	INFSA	DLOG(INDIMPRICE(-2))	DLOG(WAGE)	DLOG(M3(-4))	D(EXRATE(-3))	DLOG(GDP(-2))	D(OILPRICEWORLD)	DLOG(BUDJ_FIZ_TRANS(-1))	DLOG(KREDECON)
INFSA(-1)	0.090416 (0.22944) [0.39407]	0.001767 (0.01489) [0.11862]	0.005211 (0.01288) [0.40443]	-0.001293 (0.02087) [-0.06194]	5.008868 (1.93242) [2.59202]	0.056975 (0.02773) [2.05462]	-0.899383 (0.91668) [-0.98113]	0.032902 (0.03732) [0.88172]	0.007909 (0.01356) [0.58326]
DLOG(INDIMPRICE(-3))	2.053282 (3.60043) [0.57029]	-0.409476 (0.23372) [-1.75201]	-0.132666 (0.20218) [-0.65619]	0.349871 (0.32751) [1.06828]	71.28117 (30.3238) [2.35067]	0.380679 (0.43515) [0.87483]	-11.04092 (14.3847) [-0.76755]	0.492841 (0.58556) [0.84165]	-0.010254 (0.21279) [-0.04819]
DLOG(WAGE(-1))	1.802846 (2.50576) [0.71948]	0.044105 (0.16266) [0.27115]	-0.713225 (0.14071) [-5.06884]	-0.797667 (0.22793) [-3.49956]	42.59837 (21.1042) [2.01848]	0.751697 (0.30284) [2.48212]	12.57569 (10.0112) [1.25616]	1.246901 (0.40753) [3.05967]	-0.329805 (0.14809) [-2.22700]
DLOG(M3(-5))	1.221952 (3.58847) [0.34052]	-0.243119 (0.23294) [-1.04369]	-0.079051 (0.20151) [-0.39230]	0.439151 (0.32642) [1.34535]	49.27674 (30.2231) [1.63043]	0.569234 (0.43370) [1.31251]	-22.18949 (14.3369) [-1.54772]	0.002331 (0.58362) [0.00399]	0.165702 (0.21208) [0.78131]
D(EXRATE(-4))	0.018974 (0.02759) [0.68766]	0.000261 (0.00179) [0.14594]	-0.002100 (0.00155) [-1.35548]	0.001443 (0.00251) [0.57492]	0.213495 (0.23239) [0.91870]	-0.005012 (0.00333) [-1.50301]	0.050086 (0.11024) [0.45434]	-0.006247 (0.00449) [-1.39211]	-0.000297 (0.00163) [-0.18231]
DLOG(GDP(-3))	-0.846800	0.147078	-0.404843	-0.000921	0.881869	-0.133697	9.456906	-0.315021	-0.012079

	(1.35663)	(0.08806)	(0.07618)	(0.12340)	(11.4259)	(0.16396)	(5.42011)	(0.22064)	(0.08018)
	[-0.62419]	[1.67012]	[-5.31431]	[-0.00747]	[0.07718]	[-0.81542]	[1.74478]	[-1.42777]	[-0.15065]
D(OILPRICEWORLD(-1))	0.054598	0.002064	0.001422	0.005557	-0.669228	-0.017095	0.234911	-0.014892	0.003899
	(0.06793)	(0.00441)	(0.00381)	(0.00618)	(0.57214)	(0.00821)	(0.27141)	(0.01105)	(0.00401)
	[0.80372]	[0.46795]	[0.37289]	[0.89934]	[-1.16968]	[-2.08220]	[0.86553]	[-1.34788]	[0.97112]
DLOG(BUDJ_FIZ_TRANS(-2))	0.037287	-0.122804	0.222384	0.082876	5.480218	0.493668	-10.80370	-0.076109	0.062214
	(1.44792)	(0.09399)	(0.08131)	(0.13171)	(12.1948)	(0.17500)	(5.78485)	(0.23549)	(0.08557)
	[0.02575]	[-1.30656]	[2.73514]	[0.62924]	[0.44939]	[2.82104]	[-1.86758]	[-0.32320]	[0.72701]
DLOG(KREDECON(-1))	8.042804	-0.095073	0.493915	0.492825	-141.6329	-1.051964	19.85317	-2.386353	0.297163
	(5.55832)	(0.36081)	(0.31212)	(0.50561)	(46.8138)	(0.67178)	(22.2070)	(0.90399)	(0.32850)
	[1.44698]	[-0.26350]	[1.58245]	[0.97472]	[-3.02546]	[-1.56595]	[0.89400]	[-2.63981]	[0.90459]
C	0.384366	0.030580	0.027902	0.010611	1.842820	0.001964	1.947776	0.270197	0.054095
	(0.49299)	(0.03200)	(0.02768)	(0.04484)	(4.15212)	(0.05958)	(1.96964)	(0.08018)	(0.02914)
	[0.77966]	[0.95555]	[1.00791]	[0.23663]	[0.44383]	[0.03296]	[0.98890]	[3.36993]	[1.85661]
DUMMY1999Q2	10.50457	-0.272760	-0.101217	-0.064764	6.736044	-0.263355	4.907972	-0.576254	0.117148
	(1.19504)	(0.07757)	(0.06711)	(0.10871)	(10.0650)	(0.14443)	(4.77451)	(0.19436)	(0.07063)
	[8.79015]	[-3.51609]	[-1.50832]	[-0.59578]	[0.66926]	[-1.82339]	[1.02795]	[-2.96492]	[1.65865]
R-squared	0.854553	0.704919	0.766382	0.565229	0.438771	0.610837	0.320110	0.693012	0.462003
Adj. R-squared	0.785293	0.564405	0.655136	0.358195	0.171519	0.425521	-0.003647	0.546828	0.205814
Sum sq. resids	16.47581	0.069426	0.051952	0.136328	1168.709	0.240662	262.9904	0.435798	0.057550
S.E. equation	0.885755	0.057498	0.049738	0.080572	7.460083	0.107052	3.538835	0.144056	0.052349
F-statistic	12.33826	5.016701	6.889042	2.730129	1.641786	3.296194	0.988736	4.740668	1.803367
Log likelihood	-34.78455	52.72559	57.36465	41.92881	-102.9727	32.83553	-79.10814	23.33498	55.72745
Akaike AIC	2.861534	-2.607849	-2.897791	-1.933051	7.123296	-1.364721	5.631759	-0.770936	-2.795466

Schwarz SC	3.365381	-2.104002	-2.393944	-1.429204	7.627143	-0.860874	6.135605	-0.267090	-2.291619
Mean dependent	2.041279	0.001669	0.042761	0.077997	1.810938	0.050171	1.646875	0.052725	0.113879
S.D. dependent	1.911570	0.087119	0.084697	0.100573	8.196005	0.141240	3.532400	0.213994	0.058742
Determinant resid covariance (dof adj.)		5.63E-13							
Determinant resid covariance		1.27E-14							
Log likelihood		103.2762							
Akaike information criterion		-0.267263							
Schwarz criterion		4.267357							

Гранджер бойынша себептілік тесті

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests			
Date: 12/26/06 Time: 10:18			
Sample: 1996Q1 2010Q4			
Included observations: 32			
Dependent variable: INFSA			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DLOG(INDIMPRICE(-2))	0.325229	1	0.5685
DLOG(WAGE)	0.517654	1	0.4718
DLOG(M3(-4))	0.115955	1	0.7335
D(EXRATE(-3))	0.472882	1	0.4917
DLOG(GDP(-2))	0.389618	1	0.5325
D(OILPRICEWORLD)	0.645958	1	0.4216
DLOG(BUDJ_FIZ_TRANS(-1))	0.000663	1	0.9795
DLOG(KREDECON)	2.093765	1	0.1479
All	12.68879	8	0.1230
Dependent variable: DLOG(INDIMPRICE(-2))			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
INFSA	0.014071	1	0.9056
DLOG(WAGE)	0.073523	1	0.7863
DLOG(M3(-4))	1.089284	1	0.2966
D(EXRATE(-3))	0.021299	1	0.8840
DLOG(GDP(-2))	2.789303	1	0.0949
D(OILPRICEWORLD)	0.218975	1	0.6398
DLOG(BUDJ_FIZ_TRANS(-1))	1.707090	1	0.1914
DLOG(KREDECON)	0.069431	1	0.7922
All	11.92817	8	0.1544
Dependent variable: DLOG(WAGE)			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
INFSA	0.163561	1	0.6859
DLOG(INDIMPRICE(-2))	0.430582	1	0.5117
DLOG(M3(-4))	0.153902	1	0.6948
D(EXRATE(-3))	1.837316	1	0.1753
DLOG(GDP(-2))	28.24186	1	0.0000
D(OILPRICEWORLD)	0.139047	1	0.7092
DLOG(BUDJ_FIZ_TRANS(-1))	7.480986	1	0.0062
DLOG(KREDECON)	2.504150	1	0.1135

All	43.41053	8	0.0000
Dependent variable: DLOG(M3(-4))			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
INFA	0.003837	1	0.9506
DLOG(INDIMPRICE(-2))	1.141220	1	0.2854
DLOG(WAGE)	12.24692	1	0.0005
D(EXRATE(-3))	0.330539	1	0.5653
DLOG(GDP(-2))	5.57E-05	1	0.9940
D(OILPRICEWORLD)	0.808817	1	0.3685
DLOG(BUDJ_FIZ_TRANS(-1))	0.395939	1	0.5292
DLOG(KREDECON)	0.950081	1	0.3297
All	27.00348	8	0.0007
Dependent variable: D(EXRATE(-3))			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
INFA	6.718550	1	0.0095
DLOG(INDIMPRICE(-2))	5.525634	1	0.0187
DLOG(WAGE)	4.074254	1	0.0435
DLOG(M3(-4))	2.658311	1	0.1030
DLOG(GDP(-2))	0.005957	1	0.9385
D(OILPRICEWORLD)	1.368161	1	0.2421
DLOG(BUDJ_FIZ_TRANS(-1))	0.201950	1	0.6532
DLOG(KREDECON)	9.153383	1	0.0025
All	15.33680	8	0.0529
Dependent variable: DLOG(GDP(-2))			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
INFA	4.221481	1	0.0399
DLOG(INDIMPRICE(-2))	0.765329	1	0.3817
DLOG(WAGE)	6.160930	1	0.0131
DLOG(M3(-4))	1.722670	1	0.1893
D(EXRATE(-3))	2.259033	1	0.1328
D(OILPRICEWORLD)	4.335549	1	0.0373
DLOG(BUDJ_FIZ_TRANS(-1))	7.958260	1	0.0048
DLOG(KREDECON)	2.452189	1	0.1174
All	30.45784	8	0.0002

Dependent variable: D(OILPRICEWORLD)			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
INFSA	0.962615	1	0.3265
DLOG(INDIMPRICE(-2))	0.589128	1	0.4428
DLOG(WAGE)	1.577947	1	0.2091
DLOG(M3(-4))	2.395429	1	0.1217
D(EXRATE(-3))	0.206426	1	0.6496
DLOG(GDP(-2))	3.044263	1	0.0810
DLOG(BUDJ_FIZ_TRANS(-1))	3.487869	1	0.0618
DLOG(KREDECON)	0.799244	1	0.3713
All	9.636285	8	0.2915
Dependent variable: DLOG(BUDJ_FIZ_TRANS(-1))			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
INFSA	0.777428	1	0.3779
DLOG(INDIMPRICE(-2))	0.708383	1	0.4000
DLOG(WAGE)	9.361551	1	0.0022
DLOG(M3(-4))	1.59E-05	1	0.9968
D(EXRATE(-3))	1.937980	1	0.1639
DLOG(GDP(-2))	2.038535	1	0.1534
D(OILPRICEWORLD)	1.816788	1	0.1777
DLOG(KREDECON)	6.968583	1	0.0083
All	28.73857	8	0.0004
Dependent variable: DLOG(KREDECON)			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
INFSA	0.340190	1	0.5597
DLOG(INDIMPRICE(-2))	0.002322	1	0.9616
DLOG(WAGE)	4.959513	1	0.0259
DLOG(M3(-4))	0.610440	1	0.4346
D(EXRATE(-3))	0.033238	1	0.8553
DLOG(GDP(-2))	0.022695	1	0.8803
D(OILPRICEWORLD)	0.943073	1	0.3315
DLOG(BUDJ_FIZ_TRANS(-1))	0.528547	1	0.4672
All	11.44201	8	0.1779

Дики-Фуллер кеңейтілген тесті (ADFtest)

Null Hypothesis: Unit root (individual unit root process)				
Date: 12/26/06 Time: 10:26				
Sample: 1996Q1 2010Q4				
Series: INFSA, DLOG(INDIMPRICE(-2)), DLOG(WAGE), DLOG(M3(-4)), D(EXRATE(-3)), DLOG(GDP(-2)), D(OILPRICEWORLD), DLOG(BUDJ_FIZ_TRANS(-1)), DLOG(KREDECON)				
Exogenous variables: Individual effects				
Automatic selection of maximum lags				
Automatic selection of lags based on SIC: 0 to 4				
Total number of observations: 435				
Cross-sections included: 9				
Method			Statistic	Prob.**
ADF - Fisher Chi-square			188.229	0.0000
ADF - Choi Z-stat			-11.4324	0.0000
** Probabilities for Fisher tests are computed using an asymptotic Chi				
-square distribution. All other tests assume asymptotic				
normality.				
Intermediate ADF test results UNTITLED				
Series	Prob.	Lag	Max Lag	Obs
INFSA	0.0002	0	9	42
DLOG(INDIMPRICE(-2))	0.0000	4	10	52
DLOG(WAGE)	0.0754	3	10	55
DLOG(M3(-4))	0.0000	0	9	41
D(EXRATE(-3))	0.0001	0	9	41
DLOG(GDP(-2))	0.0210	3	10	53
D(OILPRICEWORLD)	0.0000	0	10	58
DLOG(BUDJ_FIZ_TRANS(-1))	0.0000	0	10	49
DLOG(KREDECON)	0.0001	2	9	44

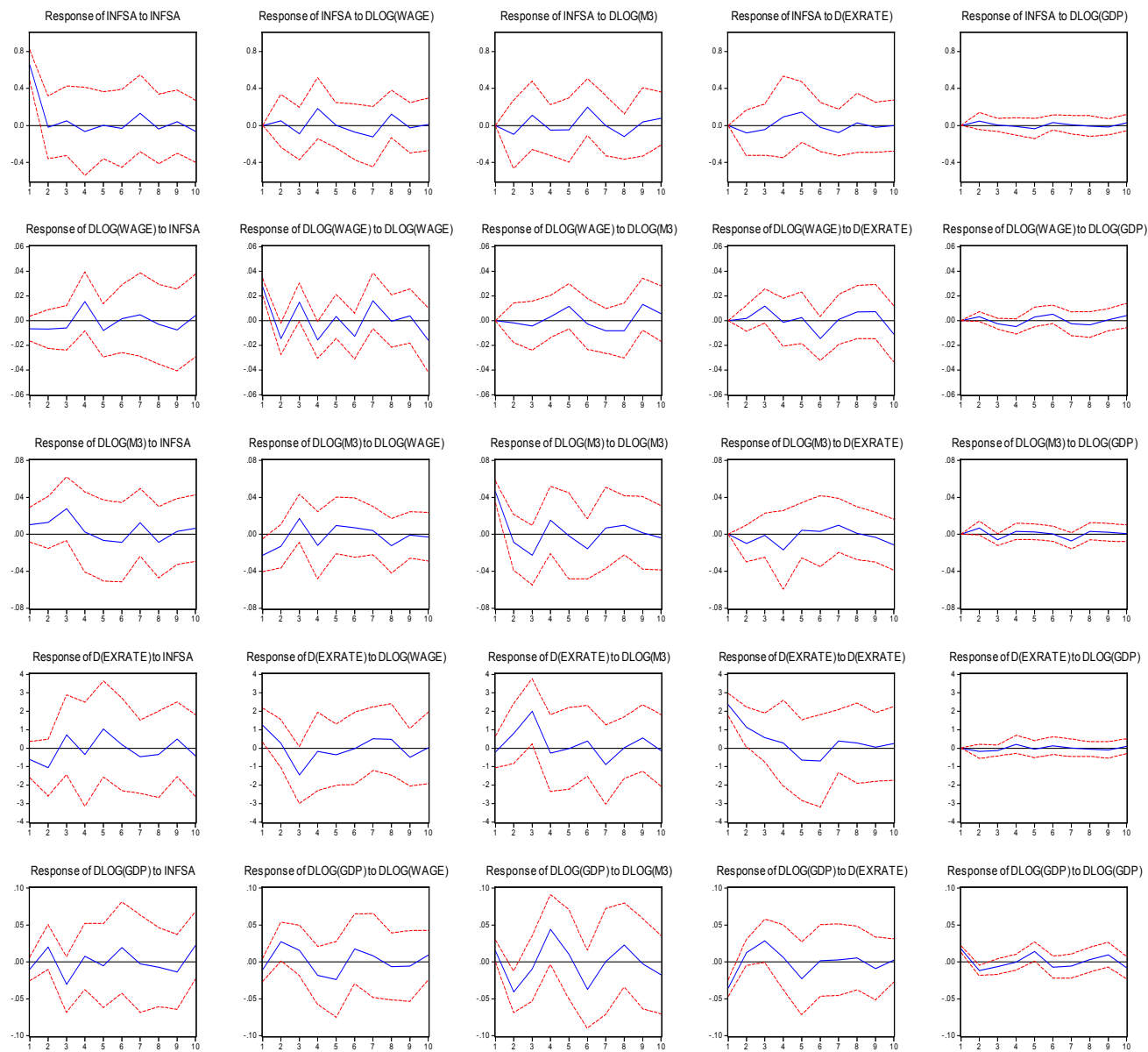
Мультиқалыптылық тесті

VAR Residual Normality Tests				
Orthogonalization: Cholesky (Lutkepohl)				
H0: residuals are multivariate normal				
Date: 12/26/06 Time: 10:34				
Sample: 1996Q1 2010Q4				
Included observations: 32				
Component	Skewness	Chi-sq	df	Prob.
1	-0.728600	2.831240	1	0.0924
2	0.042687	0.009718	1	0.9215
3	-0.108239	0.062484	1	0.8026
4	0.306603	0.501362	1	0.4789
5	0.660474	2.326541	1	0.1272
6	0.221639	0.261993	1	0.6088
7	-0.002220	2.63E-05	1	0.9959
8	0.293136	0.458287	1	0.4984
9	-0.266421	0.378560	1	0.5384
Joint		6.830211	9	0.6548
Component	Kurtosis	Chi-sq	df	Prob.
1	2.758209	0.077951	1	0.7801
2	1.063051	5.002360	1	0.0253
3	0.891880	5.925561	1	0.0149
4	1.318867	3.768275	1	0.0522
5	2.791806	0.057793	1	0.8100
6	1.672066	2.351213	1	0.1252
7	1.106413	4.780896	1	0.0288
8	1.793337	1.941380	1	0.1635
9	1.706275	2.231632	1	0.1352
Joint		26.13706	9	0.0019
Component	Jarque-Bera	df	Prob.	
1	2.909190	2	0.2335	
2	5.012078	2	0.0816	
3	5.988044	2	0.0501	
4	4.269638	2	0.1183	
5	2.384334	2	0.3036	
6	2.613206	2	0.2707	
7	4.780922	2	0.0916	
8	2.399667	2	0.3012	
9	2.610191	2	0.2711	
Joint	32.96727	18	0.0168	

Мультиколинearлық жөнiндегi LM-тест

VAR Residual Serial Correlation LM Tests		
H0: no serial correlation at lag order h		
Date: 12/26/06 Time: 10:40		
Sample: 1996Q1 2010Q4		
Included observations: 32		
Lags	LM-Stat	Prob
1	123.6901	0.0016
2	116.2384	0.0063
3	81.80798	0.4540
4	91.86119	0.1922
Probs from chi-square with 81 df.		

Response to Cholesky One S.D. Innovations ± 2 S.E.

Қазақстан тәуекелсіздігінің 15 жылы ішіндегі атырау облысының банк мекемелерінің даму көрсеткіштері

*К. Құлбарақов,
«ҚР Ұлттық Банкі» ММ Атырау филиалының директоры*

Қазақстан тәуелсіздігінің мерейтойы – бұл өткен жылдардың қорытындысын шығаруға арналған себеп қана емес, сонымен бірге болашақ он жылдыққа арналған стратегияны айқындау. Осы фактінің өзі өзінше есте қаларлық: ел дағдарыс кезеңінен өтті, тұрақты өсу байқалды, ал жалпы тұрақтылық, орнықтылық ұлттық экономиканы басқаруды болжауға болады деп айтуға негіз болады. Сыртқы экономикалық конъюнктура аясында экономиканы жан-жақты ойластырып басқару елеулі табыстарға жетуге мүмкіндік жасады.

Егеменді мемлекеттің қалыптасуы және нарықтық экономиканы қалыптастыру ең алдымен банк жүйесіндегі қайта құрулардан басталды.

90-жылдардың басы түрлі қаржылық ұйымдар: коммерциялық банктер мен жекелеген банк операцияларын жүзеге асыратын ұйымдар санының қарқынды өсуімен сипатталды. 1993 жылы облыс бойынша 15 коммерциялық банктік мекемелер (оның ішінде 2 дербес) болды, нәтижесінде олардың кейбіреуінің қаржылық жағдайы нашар болып, таратылды.

Облыстың банктік құрылымдарының саны туралы мәліметтер (бірлік.)

Жылдар	Банктік мекемелердің саны	Оның ішінде дербес
1991	13	1
1992	12	2
1993	15	2
1994	15	2
1995	16	2
1996	16	1
1997	15	1
1998	14	1
1999	14	1
2000	14	1
2001	13	1
2002	13	1
2003	15	-
2004	16	-
2005	18	-
01.12.2006 ж.	18	-

Белгілі шетелдік банктердің еншілес мекемелерінің өңірлік қаржы нарығында болуы жеткілікті қолайлы инвестициялық ахуалдың бар екенін растап отыр. Мысалы, 1999 жылдан бастап өңірдің аумағында «АБН АМРО Банк Қазақстан» ЕАБ ЖАҚ-ның және «Демир Қазақстан Банк» ААҚ-ның филиалдары өз қызметін жүзеге асыруда.

1995 жылдан бастап 1997 жыл аралығында облыста жұмыс істеген банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдардың саны небәрі біреу ғана болды. Бірақ 1998 – 1999 жылдардан бастап жағдай ұлғаюы жағына қарай өзгерді: олардың саны басында екі, одан кейін 4, ал 2000 жылы 6 болды.

2007 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша облыстың аумағында он сегіз екінші деңгейдегі банктің 25 филиалы, банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын 28 ұйым жұмыс істеді.

Қолма-қол ақша айналысы

90-жылдардың басында бұрынғы КСРО-да экономиканы ырықтандырумен бір мезгілде ақша-кредит саласында кері интеграциялау процестері күшейді. Ақша айналысын реттеу жөніндегі бірқатар іс-шараларды жүргізуге, атап айтқанда, 50 және 100 рубльдік купюраларды айналыстан шығаруға және халық тұтынатын тауарлар бағаларының көтерілуіне байланысты облыста қолма-қол ақша елеулі түрде ұлғайды.

1991 жылмен салыстырғанда 1992 жылы эмиссия 18 есе өсіп, 5 млрд.рубльді құрады.

1993 жыл – ұлттық валюта ендірілген жыл. 19,4 млрд.рубль сомасында 1961-1992 жылдардың үлгісіндегі рубль банкноталары айналыстан шығарылып, 38,8 млн.теңгеге ауыстырылды.

Облыстың қолма-қол ақша айналысының көрсеткіштері 1993 жылдың соңынан бастап қолма-қол ақшаның едәуір өскенін растайды. Мәселен, 1993 жылдан бастап 1999 жыл аралығында облыстық банктердің кассасына келіп түскен ақша көлемі 15 есе, ал 2000-2005 жылдары 4 есе ұлғайды. Кассалардан беру тиісінше 10 және 4,3 есе өсті.

2000 жылы халықтың жалақысы мен кірісінің өсуіне байланысты өңірдегі қолма-қол ақшаның ұлғаюы біліне бастады. Ақша массасы 1999 жылмен салыстырғанда 2 есеге жуық өсті, облыс банктерінің кассаларының шығыс бөлігі 58% ұлғайды.

Ұлттық Банк жүргізген қолма-қол ақша айналымын тұрақтандыру жөніндегі шаралар теңге ендірілген сәттен бастап оң нәтижелер берді. Қолма-қол ақшаның 1993 жылы 100 теңгеге жұмсалған шығыстың 48 теңгеден бастап, 2000 жылы 79 теңгеге дейін қайтарымдылық коэффициентінің ұлғаюы көрнекі мысал бола алады.

Қолма-қол ақшаның облыс банктері мекемелерінің кассалары арқылы қозғалысы туралы мәліметтер

млрд.теңге

Жылдар	Кіріс	Шығыс	Эмиссия	Қайтарымдылық коэффициенті, теңге
1991*	718,9	1002,6	283,7	-
1992*	3678,4	8755,8	5077,4	-
1993	3,2	6,7	1,3	48
1994	3,5	48,6	1,8	41
1995	13,6	25,9	4,5	53
1996	18,3	34,8	6,2	53
1997	30,2	46,3	5,9	65
1998	46,9	59,0	4,43	79
1999	50,6	71,8	7,7	70
2000	89,2	113,0	8,7	79
2001	120,9	153,7	12,0	79
2002	148,5	184,5	13,1	80
2003	211,2	268,3	20,8	79
2004	267,7	357,7	33,0	75
2005	388,3	484,4	35,1	80
01.12.2006	170,8	211,9	41,0	85

* млн. рубль

Депозит нарығы

Республиканың банк жүйесін реформалау бағдарламасының 1995 жылғы негізгі міндеті ақша ресурстарын орталықтан қайта бөлуді барынша қысқарту, Ұлттық Банк функцияларының басқа елдердің орталық банктерінің классикалық функцияларына жақындауы болды. Банктерді қайта қаржыландыру механизмінде елеулі өзгерістер болды, олар халықтың жинақ ақшасын, шаруашылық субъектілерінің бос қаражатын және сыртқы заемдарды тарту есебінен экономиканы кредиттеуді қамтамасыз етті.

Елдің банк жүйесін реформалау жылдары капиталының жеткіліксіз деңгейі және проблемалық кредиттерінің үлесі жоғары болған қаржылық жағдайы қанағаттанғысыз банктердің қарқынды өсуімен сипатталды. Жүйелік банкротқа ұшыраудың жоғары тәуекелі нәтижесінде қоғамның банктерге деген сенімсіздігі де өсті.

Халықтың жинақ ақшасы ағынын активтеу мақсатында 1999 жылы елде жеке тұлғалардың мерзімді салымдарын (депозиттерін) міндетті ұжымдық кепілдік беру (сақтандыру) жүйесі құрылды.

Азаматтардың банктердегі салымдарын қорғау жөніндегі шаралар кешені банк жүйесіне деген сенімнің артуына алып келді. 1999 жылдан бастап 2002 жыл аралығында резиденттердің облыстың банк мекемелеріндегі депозиттері 2,1 млрд. теңгеден 5,6 млрд. теңгеге дейін немесе 2,6 есе ұлғайды.

Халықтың банк жүйесіне деген сенімінің нығаюының растамасы ретінде халық салымы көлемінің заңды тұлғалардың депозиттерінен асып кетуін айтуға болады. Егер 2000 жылдың соңында халық салымының үлес салмағы депозиттердің жалпы көлемінің 58,1% құраса, онда 2004 жылы 83,0% құрады.

Соңғы алты жыл ішінде банктік шоттарға тартылған депозиттер тұрақты өсіп отыр. Мәселен, 2005 жылы облыс халқының банк саласындағы депозиттері 2000 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 10,8 млрд.теңгеге дейін 5,5 есе өсті.

Облыстың банк секторындағы депозиттер (кезең соңындағы)

жылдар		барлығы	заңды тұлғалардың	жеке тұлғалардың	1993 жылға %-бен	өткен жылға %-бен
млн.р у.б.	1991	1512,0	1150,2	361,8	-	-
	1992	22361,3	21997,4	363,9	-	-
млн.теңге	1993	2,7	-	2,7	-	-
	1994	32,1	-	32,1	1188,9	1188,9
	1995	108,0	-	108,0	4000,0	336,5
	1996	503,3	72,4	430,9	18640,7	466,0
	1997	999,5	500,3	499,2	37018,5	198,6
	1998	909,4	269,5	639,9	33681,5	91,0
	1999	2119,7	786,7	1333,0	78507,4	233,1
	2000	3390,7	1420,9	1969,8	125581,5	160,0
	2001	3942,7	721,6	3221,1	146026	116,3
	2002	5588,7	707,9	4880,8	206989	141,7
	2003	6968,0	795	6173,0	258074	124,7
	2004	9847,3	1673,3	8174,0	364714,8	141,3
	2005	12012,6	1200,9	10811,7	444911	122,0
	01.12.2006	17388,6	2187,8	15200,8	644022,2	144,8

2006 жылғы 1 желтоқсанға заңды және жеке тұлғалардың салым шоттарындағы ақша қалдығы 17,4 млрд. теңгені құрады, оның ішінде жеке тұлғалардың салымдары 15,2 млрд. теңге, заңды тұлғалардың салымдары 2,2 млрд. теңге болды.

Кредит нарығы

1991-1994 жылдары облыс банктері филиалдарының ресурстық базасы негізгі банктердің және Ұлттық Банктің орталықтан бөлінген қаражаты есебінен қалыптасты.

Банктер сол жылдары халықтың қаражатын тартумен нашар айналысты және екінші деңгейдегі банктер міндеттемелерінің тек 1995 жылдан ұлғаюы басталған міндеттемелері, негізінен депозиттердің өсуі есебінен, олардың кредиттік әлуетінің нығаюына мүмкіндік жасады. Дегенмен, тартылған депозиттердің қысқа мерзімдері банктерге орта және ұзақ мерзімді кредиттердің көлемін ұлғайтуға мүмкіндік бермеді. Мысалы, 1995 жылы орта және ұзақ мерзімді кредиттердің заемдардың жалпы көлеміндегі үлесі 0,8%, 1996 жылы 3,0% болды.

Орта және ұзақ мерзімді жобаларға арналған кредиттер үлесінің ұлғаюы (33,9%) 1998 жылдан бастап байқалды, ал 1997 жылы осындай заемдардың үлес салмағы небәрі 7% болды. 1999 жылдың соңында осы көрсеткіш 52%, ал 2004 жылы 78%, 2005 жылы 81% жетті.

Экономиканың оң өсуі, қаржы нарығының тұрақты дамуы және банктердің депозиттік міндеттемелерінің қарқынды өсуі аясында банк мекемелерінің кредиттік әлуеті елеулі түрде өсті. 2005 жылы кредиттік салымдардың көлемі 2000 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 20 есе ұлғая отырып, 47,2 млрд.теңгені құрады. Кредиттеу құрылымы бірнеше жыл бойы мерзімдер бойынша түбегейлі өзгерді. 2005 жылдың өзінде-ақ заемдардың жалпы көлеміндегі ұзақ мерзімді кредиттердің үлес салмағы 81%, ал 2006 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша 85% құрады.

Облыстың ЕДБ филиалдарының кредиттік салымдары көлемінің динамикасы

жылдар	барлығы	қысқа мерзімді	орта мерзімді	1993 жылға %-бен	өткен жылға %-бен
млн.теңге	1993	132,3	122,1	10,2	-
	1994	357,4	355,2	2,2	270,1
	1995	563,9	559,2	4,7	426,2
	1996	596,1	417,2	178,9	450,6
	1997	913,7	849,5	64,2	690,6
	1998	862,7	570,1	292,6	652,1
	1999	786,0	378,5	407,6	594,1
	2000	2422,6	1534,8	887,8	1831,1
	2001	4446,6	2270,3	2176,3	3361,0
	2002	8177,9	3126,7	5051,2	6181,3
	2003	13584,9	5130,5	8454,4	10268,3
	2004	28235,9	6337,4	21898,5	21342,3
	2005	47241,3	8874,4	38367,0	35707,7
01.12.2006	96957,4	14877,0	82080,3	73286,0	

2006 жылғы 1 желтоқсанға банктердің заемдар бойынша берешегінің жалпы көлемі 2005 жылдың тиісті күнімен салыстырғанда 97,0 млрд. теңгеге жете отырып 2 есе өсті.

2006 жылғы қаңтар-қараша аралығында облыстың банктері 129,5 млрд. теңгеге заемдар берді, бұл 2005 жылдың тиісті кезеңінің көрсеткішінен 2 есе көп.

Валюта нарығының дамуы

Валюта нарығының құрамдас бөлігі – қолма-қол шетел валютасы нарығын қалыптастыру процесі объективті қажеттіліктен туындады және мемлекеттің қалыптасуымен қатар жүріп отырды.

1991 жылы облыста 2 айырбастау пункті өз қызметін жүзеге асырған, ал 1994 жылдың өзінде-ақ олардың саны 21 дейін 10 есе өсті. Бұл ретте әрбір келесі жылы айырбастау пункттерінің саны біртіндеп өсе бастады. Егер айырбастау пункттерінің саны 1999 жылы 53 болса, 2000 жылы 72 болды (1999 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 1,4 есе өсті).

2001 жылдан бастап өңірде уәкілетті ұйымдардың алғашқы айырбастау пункттері пайда бола бастады, 2006 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша олардың саны 11 жетті. Сонымен қатар, айырбастау пункттері санының ұлғаюына «Қазпошта» АҚ-ның банк операцияларымен айналысуға құқық алуы мүмкіндік жасады.

2006 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша облыстың аумағында екінші деңгейдегі он сегіз банктің, 20 уәкілетті ұйымдардың және «Қазпошта» АҚ-ның 80 айырбастау пункті жұмыс істеді.

Ішкі валюта нарығында көптеген жылдар бойы халық үшін неғұрлым артықшылығы бар валюталар АҚШ доллары және Ресей рублі болып табылады.

Қолма-қол АҚШ долларын сатып алу-сату көлемін талдау кезінде қолма-қол шетел валютасы нарығындағы неғұрлым белсенділік 1998 жылы байқалды. Өткен жылмен салыстырғанда осы жылы осы валютаны сатудың және сол сияқты сатып алудың ең жоғары деңгейі тіркелді. Мысалы, 1993 жылмен салыстырғанда 1998 жылы доллар сатып алу көлемі 118 есе, ал сату көлемі 307 есе өсті.

1999 жылғы сәуірде теңгенің еркін өзгермелі айырбас бағамы режимін, ал одан кейін жеке тұлғаларға шетел валютасын сатқаны үшін салынатын салықты енгізу едәуір қымбаттауға және соның салдарынан шетел валютасына сұраныстың құлдырауына әкеп соқты. Мысалы, 1999 жылы айырбастау пункттерінің халықтан АҚШ долларын сатып алу көлемі өткен жылмен салыстырғанда 73,4% төмендеді, ал сату көлемі 2,0% қымбаттады. Бұл ретте Ресей рублін сатып алу көлемі 43,8%, ал сату көлемі 49,2% төмендеді.

2000 жылы елдің валюта нарығындағы жағдайдың тұрақтануы АҚШ долларына жоғары сұраныстың болуына мүмкіндік жасады, оны сату көлемі сатып алу көлемінен 10 есе асып түсті.

Халықтың шетел валютасына деген жоғары сұранысының өнеркәсібі дамыған өңір үшін тән ерекшелік болып табылатынын атап өткен дұрыс, дамуға активті сауда операциялары және сол сияқты валютаның басқа өңірлер мен елдерге миграциясы мүмкіндік жасайды. Облыстың айырбастау пункттері Америка долларын халықтан сатып алғанға қарағанда 2001 жылы 5,8 есе, 2002-2003 жылдары 4,4 есе көп сатты. Айырбастау пункттерінің сату көлемі сатып алу көлемінен 2004 жылы 3,4 есе, 2005 жылы 4,7 есе, 2006 жылдың 11 айында 4,0 есе асты.

Ресей рублімен және еуромен де жағдай осындай. Мысалы, 2003-2004 жылдары рубль халықтан сатып алғанға қарағанда 3,4 есе көп сатылды. 2005 жылғы сату көлемі сатып алу көлемінен 2,5 есе асты.

Облыс халқы айырбастау пункттеріне шетел валютасын тапсырғанға қарағанда еуроны 2002 жылы 6,7 есе, 2003 жылы 3,7 есе көп сатып алды.

Шетел валютасын сатып алу және сату көлемі

(мың бірл.)

	Айырбастау пункттерінің саны	сатып алу			сату		
		АҚШ доллары	еуро	Ресей рублі	АҚШ доллары	еуро	Ресей рублі
1991г.	2	21,7	-		20,3	-	
1992г.	3	86,2	-		87,7	-	
1993 г.	13	156,0	-	23000,0	428,0	-	268100,0
1994 г.	21	527,8	-	56400,0	959,6	-	752200,0
1995 г.	30	2532,9	-	982500,0	19485,9	-	1142900,0
1996 г.	43	7486,7	-	2046100,0	49742,4	-	2280900,0

1997 г.	40	9623,7	-	3215,0	75822,8	-	4790,2
1998 г.	45	28227,8	-	3733,1	131507,3	-	6087,2
1999 г.	53	7498,3	-	2097,5	128947,6	-	3091,2
2000 г.	72	11894,2	-	11046,0	120205,5	-	11193,0
2001 г.	74	23564,4	-	12522,7	135727,1	-	18134,4
2002 г.	76	30064,5	298,2	18689,4	132198,9	1985,6	23937,8
2003 г.	77	32196,4	1216,2	12293,1	142314,1	4511,2	41647,3
2004 г.	83	38788,2	1537,5	18022,7	132934,7	5356,2	62637,0
2005 г.	89	49878,6	2409,4	24461,0	232599,7	5427,7	61793,7
01.12.2006 ж.	105	64537,9	2472,1	42667,1	255721,7	8853,8	103974,4

Осы валюталарға тұтынушылық белсенділік қазіргі уақытқа дейін сақталып отыр. Айырбастау пункттерінің халықтан америка валютасын сатып алу көлемі 2000 жылғы көрсеткіштен 4,5 есе, сату көлемі 2 есе асты. Долларға жоғары сұраныстың ықтимал факторлары арасынан Америка валютасының әлемдік нарықтарда нығайғандығын айтуға болады.

Ресей рублімен айырбастау операциялары да өсті, бұл Ресей Федерациясымен жүргізілген белсенді сауда операцияларына байланысты. Мәселен, 2005 жылы Ресей рублін сатып алу көлемі 2000 жылғы көрсеткіштен 2,2 есе, сату көлемі 5,5 есе асты.

Қазақстан банк жүйесіндегі жүргізілген реформалар жүйені бұрынғы Кеңестік әлем кеңестігіндегі алдыңғы позицияға лайықты түрде шығарды. Сонымен бірге, бүгінгі күні елдің қаржы секторының алдында үлкен міндеттер тұр, оларды шешу елдің ДСҰ-на кіруі жағдайында аса маңызды болып табылады. Осы міндеттерге байланысты қаржы секторын одан әрі дамыту көрсетілетін қызметтердің сапасын және қол жетімділігін арттыруға, өтімді қор нарығын қалыптастыруға, адал бәсекелестікті дамытуға бағытталуы тиіс.

Павлодар облысындағы сыртқы экономикалық қызмет: 2006 жылғы 9 айдың қорытындысы бойынша

Г.К.Нукина

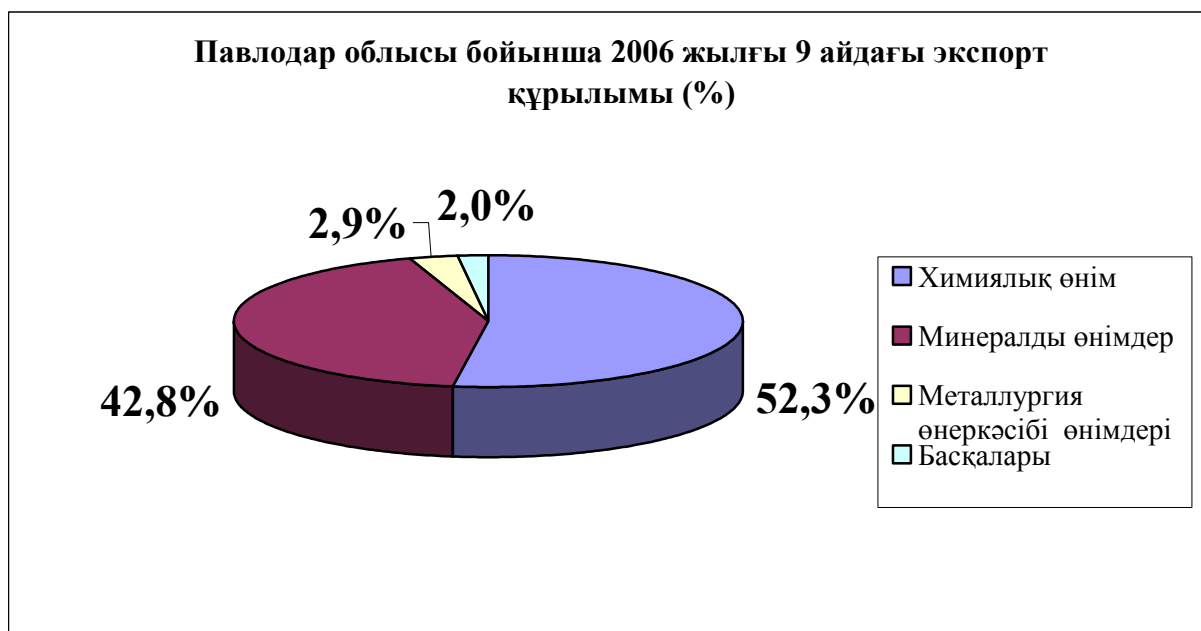
Павлодар филиалының экономикалық талдау және статистика бөлімінің бас маманы-экономисі

Павлодар облысының 2006 жылдың 9 айындағы сыртқы сауда айналымы 1229,4 млн. АҚШ долл. болды, бұл өткен жылдың осындай кезеңімен (бұдан әрі – базалық кезең) салыстырғанда 36,2%-ға немесе 326,6 млн. АҚШ долл. артық. Бұл ретте экспорт көлемі 30,3% (немесе 159,6 млн. АҚШ долл.), импорттың көлемі 44,5% (167,0 млн. АҚШ долл.) өсті.

Базалық кезеңде сыртқы сауда сальдосы (яғни экспорт импорттан асып түсті) 145,5 млн. АҚШ долл. мөлшерінде оң болып қалыптасты, алайда базалық кезеңмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 7,5 млн. АҚШ долл. төмендеді.

2006 жылғы 9 айда кеден статистикасы тіркеген тауарлар экспортының көлемі 687,5 млн. АҚШ долл. болды, оның ішінде ТМД елдеріне 573,9 млн. АҚШ долл. сомасына тауар экспортталды (негізгі кезеңге қатысты өсу 33,0% немесе 142,4 млн. АҚШ долл.), ал қалған елдерге – 113,6 млн. АҚШ долл. (17,9% немесе 17,3 млн. АҚШ долл. өсті).

1-сурет

2006 жылғы 9 айда облыс бойынша экспорттың негізгі үлес салмағы (52,3%) химия өнеркәсібі өнімдеріне тиесілі. Химия өнеркәсібі өнімдері мен минералдық өнімдер экспортының негізгі үлесі ТМД елдерімен сауда-саттыққа сәйкес келеді, тиісінше 87,5% және 84,4%. Мәселен, 2006 жылғы 9 айда ТМД елдерімен сауда-саттықтағы химия өнеркәсібі өнімдері экспортының көлемі базалық кезеңмен салыстырғанда 69,1 млн. АҚШ долл. немесе 28,2% , минералды өнімдер 70,3 млн. АҚШ долл. немесе 39,4% өсті.

Облыстағы экспорттаушы кәсіпорындар шығарған өнімдерді негізгі тұтынушылар мыналар болып табылады:

Континент атауы, елдер және елдер тобы	Тауар айналымы		экспорт	
	Барлығы	Жалпы тауар айналымы көлеміндегі елдің үлес салмағы, (%)	барлығы	Экспорттың жалпы көлеміндегі елдің үлес салмағы, (%)
ТМД ЕЛДЕРІ	943,3	76,7	573,9	83,5
Ресей	877,9	71,4	564,1	82,1
Тәжікстан	8,0	0,7	7,9	1,2
АЗИЯ	157,0	12,8	81,9	11,9
Қытай	107,7	8,8	58,8	8,5
Монғолия	14,1	1,1	14,1	2,0

ТМД елдерінің облыстың сыртқы сауда айналымындағы үлесі базалықпен салыстырғанда 1,8% азайды, оның ішінде Ресей Федерациясының үлесі 0,7% азайды. Сонымен бір мезгілде Азия елдерінің үлес салмағы 1,3%, оның ішінде Қытай 2,2% өскені байқалады

Алайда, өнеркәсіптің әр түрлі саларындағы өндірістік кооперацияның қалыптасып отырған схемасына байланысты Ресей Федерациясының үлесі айтарлықтай (71,4%) екенін атап айту қажет. Сонымен қатар, шекаралық ынтымақтастық та екіжақты қарым-қатынастың маңызды элементі болып табылады. Мәселен, 2006 жылғы 9 айда шекаралық аймақтармен сауда-саттықтың көлемі (Омбы, Новосибирск облыстары, Алтай өлкесі) 141,0 млн. АҚШ долл. құрады, бұл Ресеймен сауда-саттық көлемінің бестен бір бөлігін құрайды. Ресейге экспорттың негізгі тауар номенклатурасы тас көмір, электр энергиясы, саз балшық болып табылады. Шекаралық аймақтардың іскер топтарымен облыстың 70-тен астам кәсіпорны өзара қызмет істейді, оның ішінде «Еуроазия энергетика корпорациясы» АҚ, «Қазақстан Алюминийі» АҚ, «Богатырь Аксес Комир» ЖШС, «Екібастұз ГРЭС-2 станциясы» АҚ сияқты ірі кәсіпорындар бар. Мәселен, 2006 жылғы қазанда «Екібастұз ГРЭС-2 станциясы» АҚ-ында үшінші және төртінші блоктардың құрылысын техникалық-экономикалық негіздеулердің тұсаукесері болды. Мұндай құрылысқа Ресей де, Қазақстан да мүдделі, себебі осы кәсіпорын акцияларының 50% «Интер РАО ЕЭС» ЖАҚ (Ресей), 50% - қазақстандық құрылтайшыға тиесілі. Үшінші блоктың құрылысына арнап ресейлік тарап 500 млн. АҚШ долл. бөлуге ниеттеніп отыр. Жұмысты 2011 жылы аяқтау жоспарлануда.

Ресейге экспортталатын негізгі өнім алюминий тотығы мен гидрототығы болып табылады, ол 2006 жылдың 9 айы ішінде 356,3 млн. АҚШ долл. сомасына экспортталды, бұл жалпы экспортталатын тауар көлемінің 51,8% құрайды.

2006 жылғы 9 айда таскөмір экспортының сомасы 214,2 млн., АҚШ долл. құрады, бұл жалпы экспортталатын тауар көлемінің 31,2% құрайды. Қазақстаннан экспортталатын тас көмірдің 99,8% Ресейге жеткізіледі.

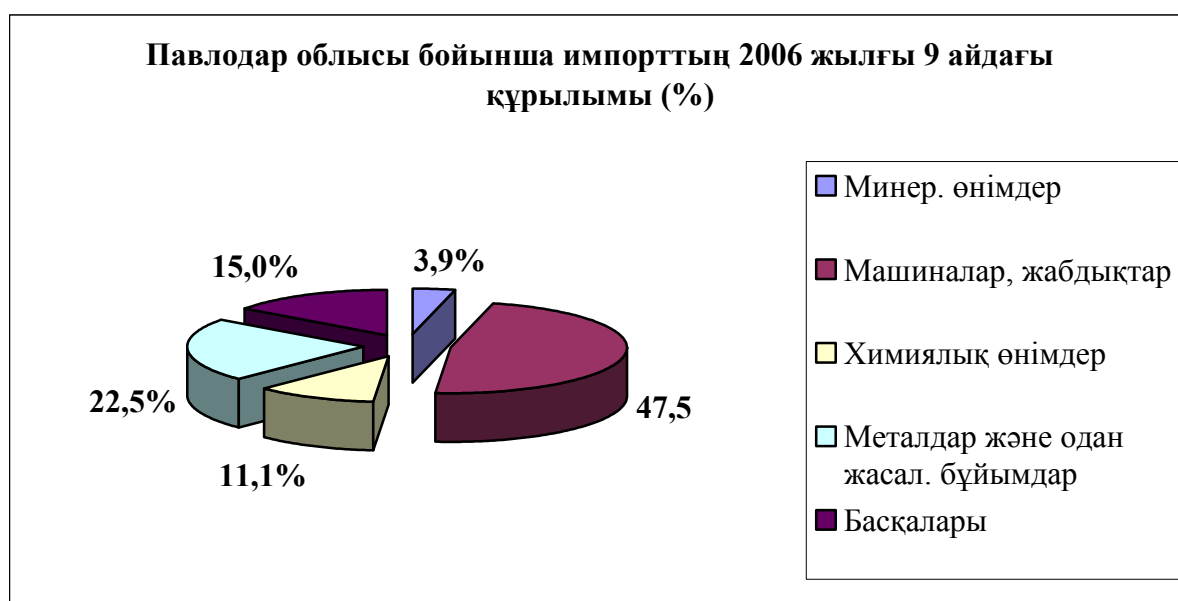
2006 жылы «Богатырь Аксес Комир» ЖШС 40 млн. тонна көмір өндіруді жоспарлауда, оның 52% немесе 21 млн. тоннасы Ресейге жеткізіледі, қалған 48% немесе 18 млн. тоннасы ішкі нарыққа жіберіледі. 1 млн. тоннадай көмір Қырғызстанға және басқа

елдерге жеткізілді. Мәселен, 2006 жылғы қазанда Қытайға пилоттық сынақтық көмір жөнелту жүзеге асырылды.

Облыс кәсіпорындарының Ресейден кейінгі екінші ірі әріптесі Қытай болып қала береді, бұл елмен тауар айналымының үлес салмағы базалық кезеңдегімен салыстырғанда 2,2% ұлғайды. 2006 жылғы 9 айда базалық кезеңдегімен салыстырғанда экспорт көлемі 6,2 млн. АҚШ долл. ұлғайды және 58,8 млн. АҚШ долл. болды. Қытайға негізінен экспортталатын өнім алюминийдің тотығы және сутотығы болып табылады (44,6 млн. АҚШ долл. немесе экспорттың жалпы көлемінің 6,5%).

Кеден статистикасы тіркейтін тауар **импорты** есепті кезеңде 541,9 млн. АҚШ долл. құрады, бұл базалық кезеңдегі деңгейден 44,5% немесе 167,0 АҚШ долл. асып түседі. ТМД елдерінен 369,4 млн. АҚШ долл. сомасына (немесе салыстырылып отырған базалық кезеңдегіден 33,4% артық), ал қалған елдерден –172,5 млн. АҚШ долл. сомасына тауар әкелінді (базалық кезеңдегіге қарағанда 75,9% артық).

2-сурет

Қазақстанның негізгі сауда импорттаушы әріптесі болып, әдеттегіше, жалпы импорт көлемінің 57,9% шоғырландырылған Ресей Федерациясы қалып отыр, сондай-ақ Украина, оның үлесіне импорттың 7,2% тиесілі. Ресей импортының құрылымында басым позиция химия өнеркәсібінің (жарылғыш заттар, автомобиль шиналары, дәрі-дәрмектер) металлургия өнеркәсібінің (қара және түсті металдардан жасалатын бұйымдар), машина жасау өнеркәсібі (көлік құралдары, жабдықтар) өніміне тиесілі. Мәселен, темірден жасаған шыбықтар импорты сомасы 2006 жылғы 9 айда 20,3 млн. АҚШ долл. құрады, қара металдардан жасалған бұйымдар бойынша 6,2 млн. АҚШ долл., темір мен болаттан жалпақ құйма бойынша 12,0 млн. АҚШ долл. құрады, локомотивтер мен трамвайлардың тораптары мен бөлшектері бойынша 10,8 млн. АҚШ долл., карбонат, пероксокарбонаттар бойынша 7,3 млн. АҚШ долл. құрады, шоколад және басқа да тамақ өнімдері бойынша 4,0 млн. АҚШ долл. құрады.

Облыста жаңа бәсеке қабілетті бірлескен өндірістер құру жөнінде жұмыстар жүргізілуде. Мәселен, Павлодарда қазақстандық бірінші ТЭМ 18-Д тепловозы жинақталды. Жаңа өндіріс - «Трансмашхолдинг» ЖАҚ (Ресей) және «Қазақстан темір жолы» ҰК АҚ (Қазақстан) бірлескен жобасы. Жобаны дамыту үшін Қытай локомотив өндірушілерімен бәсекелесуге тура келеді, олар 400 млн. АҚШ долл. келісім-шарт ұсынып отыр. Локомотивтер өндірісі бойынша жобаның инвестициялық қажеттілігі 70 млн. АҚШ долл. құрайды. БК желтоқсанда маневр тепловоздары мен жолаушылар вагондарын шығарады.

Екібастұзда метиз зауытының құрылысы жоспарлануда, онда 80 мың тонна болат сым және 20 мың тонна әр түрлі диаметрлі шеге шығаратын болады. Осы кәсіпорынның құрылтайшылары қазақстандық ұйымдар, сондай-ақ «Роснафко» ЖШҚ (Ресей), «ТИП-ТОП Штальгрубер Отто Груббер ГМбх» (Германия), сондай-ақ «Велма» компаниясы (Украина).

2006 жылғы 9 айда Украинадан электр трансформаторлары, статистикалық электр өзгерткіштер 11,3 млн. АҚШ долл. сомасына, 4,8 млн. АҚШ долл. сомасына локомотивтер мен трамвайларға тораптар мен бөлшектер, сондай-ақ 1,5 млн. АҚШ долл. сомасына қара металдардан тұрбалар әкелінді.

Мемлекет басшысының Қазақстан халқына арналған жыл сайынғы жолдауына сәйкес облыста әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар (ӘКК) құру жоспарлануда, бұл бәсекеге қабілетті жаңа өндірістерді құруға, жоғары қосылған құнмен экспортқа бағытталған отандық өнімдер шығаруға және сатуға себепші болуы тиіс. Павлодарда арнайы экономикалық аймақ құруға шетелдік инвесторлар тарту жөніндегі жұмыс жоспарлануда.

Осы іс-шаралардың барлығы Павлодар облысындағы кәсіпорындардың сыртқы экономикалық қызметін одан әрі дамытуға себепші болады.

АСТАНА Қ. ВАЛЮТА НАРЫҒЫН ТАЛДАУ

Баймағамбетов Д.Ш.

ҚР Ұлттық Банкі Орталық филиалының (Астана қаласы)
валюта операцияларын бақылау бөлімі бастығының міндетін атқарушы

Астана қаласының валюта нарығын белсенді дамыту көбіне елдің экономикасында қол жеткізген оң үрдістермен және Ұлттық Банктің валюта саясатымен айқындалады.

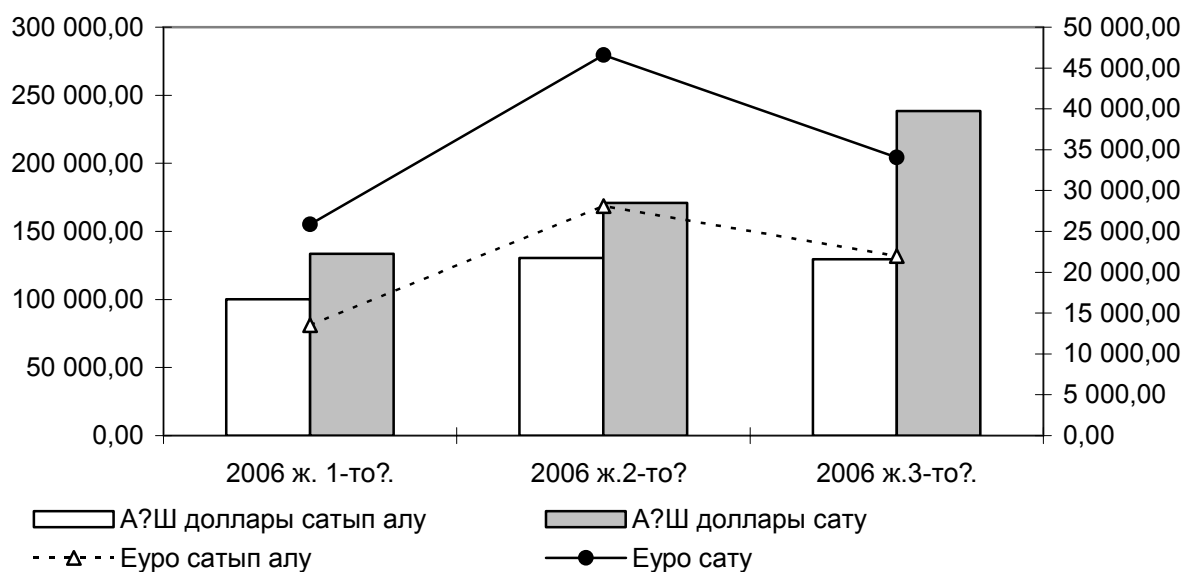
Астана қаласында 01.10.2006 жылғы жағдай бойынша айырбастау операцияларын ұйымдастыруға уәкілетті банктердің (бұдан әрі - УБ) 21 филиалы, почта байланысының 1 уәкілетті ұйымы, банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын 80 уәкілетті ұйым (бұдан әрі – УҰ) қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын жүзеге асырды.

Айырбастау операцияларының жалпы саны 225 болды, оның ішінде 126-ы УБ-дің айырбастау пункттері, 1-уі почта байланысының уәкілетті ұйымы, 98-і УҰ-дың айырбастау пункттері.

01.10.06 ж. жағдай бойынша айырбастау операцияларын жүзеге асыруға 15 лицензияның берілу фактісі айырбастау операциялары нарығының тартымдылығын білдіреді. Айырбастау пункттерін ашудың ең көп үлес салмағын банктер (жыл басынан бері 29 айырбастау пункті ашылды) алады, олар бөлшек желідегі өздерінің қызмет аясын кеңітіп, сондай-ақ банктік қызмет көрсетудің жекелеген түрлерімен қатар айырбастау операцияларын жүзеге асырады. Қазақстан Республикасының астанасында бүгінде жеті жылдан астам жұмыс тәжірибесі бар уәкілетті ұйымдар айырбастау операцияларын жүргізіп отырғанын атап өту қажет. Бұл ең алдымен, 1998 жылғы тамыздағы (Ресейдегі құнсыздану) дағдарыстық ахуалдарға ұшырамаған, сондай-ақ теңгенің еркін өзгермелі бағамына өткен кезде валюта нарығындағы бәсекелестіктің қатаң талаптарына шыдаған, Ұлттық Банктің ең төменгі жарғылық капиталды қалыптастыруға қатысты талаптарын орындаған кәсіпорындар болды. Астана қаласы бойынша уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттерін ашу санының ұлғаю үрдісі байқалады. 2006 жылғы қаңтардан бастап 2006 жылғы қарашаның аралығында қалада уәкілетті ұйымдардың 25 айырбастау пункті ашылды, бұл өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 78% көп.

Шетел валютасын сатып алу-сату көлемін талдау айырбастау операцияларының негізгі көлеміне АҚШ долларымен операцияларға (шамамен - 80%) тиесілі екендігін көрсетті, Ресей рублі бойынша айырбастау операцияларының көлемі елеусіз және 2% шамасында ауытқиды. 2006 жылғы 9 айдағы қолма-қол шетел валютасын сатып алу/сату динамикасы 1-диаграммада көрсетілген.

2006 жыл бойы банктер мен ұйымдардан түскен АҚШ доллары бойынша мәмілелердің орташа айлық көлемі мынадай болды: сатып алу бойынша - 120 млн. АҚШ доллары, сату бойынша - 181 млн. АҚШ доллары шегінде. Қолма-қол АҚШ долларын сатудың ең көп көлемі 2006 жылғы 3-тоқсанда 238 млн. АҚШ доллар болып қалыптасты. Шетел валютасын сатудың жалпы көлеміндегі ең көп үлес салмағы уәкілетті банктердің айырбастау пункттеріне тиесілі, айырбастау операцияларын жүргізуге арналған елеулі құралдарға ие бола отырып, олар уәкілетті ұйымдарға қарағанда, қандай да бір ықтимал тәуекелдерден көбірек қорғалған.

1-диаграмма. 2006 ж. 9 ай үшін қолма-қол шетел валютасын сатып алу/сату динамикасы

Шетел валюталарын сатып алу-сату бағамдарын талдай отырып, уәкілетті ұйымдардың шетел валюталарын сатып алу бағамы уәкілетті банктер ұсынатын шетел валюталарын сатып алу бағамынан әрқашан 0,15 тиынға жоғары. Бұдан уәкілетті ұйымдар белгілейтін бағамдардың барынша халыққа бағытталғанын көруге болады. Ішкі валюта нарығындағы теңге бағамының тұрақсыздығы шетел валютасының алыпсатарлық тұрақсыздығының ұлғаюына әкелді, бұл маржаның (шетел валютасының сатып алу-сату бағамы арасындағы айырма өсуіне әкеп соқты), АҚШ доллары бойынша маржа 60 тиыннан аспайды.

Жоғарыда баяндалғандарға орай, валюталық операциялар нарығының жай-күйі тұтастай алғанда, экономиканың даму үрдістеріне жауап береді деп қорытындыға келуге болады. Шетел валюталарын сатып алу мен сатудың айырбас бағамы сұраныс пен ұсыныстан қалыптасады, бұл нарықтың өркениетті түрде дамуына ықпал етеді.

«Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» ММ Орталық филиалының (Астана қаласы) (бұдан әрі – Орталық филиал) алдына қойылған басқа да міндеттермен қатар айырбастау операцияларын жүргізуге арналған лицензиясы бар уәкілетті ұйымдарды бақылауды жүзеге асыру міндеті тұр.

2006 жылғы 9 айдың нәтижелері бойынша уәкілетті ұйымдарға 37 тексеру жүргізілді, оның ішінде жоспарлы тексеру - 35 және жоспардан тыс тексеру - 2. Уәкілетті ұйымдарды тексеру барысында Қазақстан Республикасының валюта заңнамасының нормаларын бұзушылықтар анықталды.

1-кестеде көрсетілгендей «Қазақстан Республикасында қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру туралы» 15.11.1999 жылғы № 400 (бұдан әрі - №400 нұсқаулық) нұсқаулықтағы барынша көп таратылғаны № 400 нұсқаулықтың 64-тармағын (тәртіп бұзушылықтардың жалпы санының 27%), 73-тармағын (21%), 57-тармағын (20%) бұзушылықтар болып табылады.

Уәкілетті ұйымдарға тән тәртіп бұзушылықтар № 1 кесте

№400 нұсқаулықтың тармақтары	Сипатты тәртіп бұзушылықтар
3-тармақ	Біліктілік талаптарын бұзу - ақша белгілерінің түпнұсқалылығын айқындаудың кемінде 3

	әдісі бар детектор - күзет және өрт дабылдарының құралдары немесе қауіп-қатер дабылдарының құралдары жұмыс істемейді
40-тармақ	Жарғыға өзгерістерді уақтылы енгізбеу, Заң департаментінде тіркелгеннен кейін тіркелген өзгерістерді ҚР ҰБ ұсынудың бір айлық мерзімін бұзу
50-тармақ	Кассирдің жеке заттарына арналған үй-жайлардың болмауы
53-тармақ	№ 400 нұсқаулықтың № 6 қосымшасы бойынша ақпараттың болмауы
54-тармақ	№400 нұсқаулықтың 54-тармағында белгіленген құжаттардың көшірмелерінің ВАП-нің үй-жайында болмауы
57-тармақ	Бағамдарды белгілеу туралы өкімдерді бір данада ресімдеу
64-тармақ	Дұрыс емес жазбаларды түзету тиісті түрде жүргізілмейді
	Бір күннің ішінде бағамдар ауысқан кезде аралық қорытындылардың болмауы және кассирдің растау қолының болмауы
	Жүргізілген операциялардың нөмірлерінің болмауы
65-тармақ	Тізілім журналының белгіленген нысанда болмауы
67-тармақ	Анықтама сертификаттардың деректемелерінің дұрыс толтырылмауы
73-тармақ	Күнделікті есептер бір данада есептеледі
	Күнделікті есептер бір айдағы тігіндіге қалыптастырылмаған.

Орталық филиал 2006 жылы уәкілетті ұйымдардың тексеру нәтижелері бойынша 28 әкімшілік хаттама жасады және 10 материал бойынша ескерту жасалды.

Бұдан басқа, Орталық филиал уәкілетті ұйымдардың арасында түсіндірме жұмысын жүргізді, себебі 19.10.2006 жылы филиалда банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын уәкілетті ұйымдармен семинар-отырыс жүргізді. Семинарға Орталық филиалдың қызметкерлері және Астана қаласының аумағында жұмыс істейтін уәкілетті ұйымдардың 90%-дан астамы қатысты.

Осылайша қаржы нарығының субъектілері мен Ұлттық Банктің қызметкерлері арасындағы тығыз және жемісті жұмыс туралы атап өтуге болады, бұл тұтастай алғанда ел экономикасының қарқынды дамуына түрткі болады.

**2006 жылдың 3 тоқсанында Қазақстан Республикасы өңірлерінің
әлеуметтік-экономикалық дамуы
(ҚРҰБ аумақтық филиалдары есептерінің негізінде)**

Қ.С. Сыдықова

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің

Зерттеу және статистика департаменті

Стратегия және талдау басқармасының жетекші маман-талдаушысы

Осы мақалада Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің аумақтық филиалдары ұсынған есептер негізінде 2006 жылдың 3 тоқсанында облыстардың әлеуметтік - экономикалық дамуына талдау берілген. 2006 жылдың 3 тоқсанында барлық облыстар бойынша әлеуметтік-экономикалық даму деңгейінің артқандығы тіркелді. Қазіргі кезде өңірлерде қалыптасқан жалпы экономикалық жағдай олардың өркендеу дәрежесін анық көрсетеді.

Облыстардың статистика басқармаларының деректері бойынша 2006 жылдың 3 тоқсанында инфляцияның жалпы деңгейін сипаттайтын тұтыну бағаларының индексі 2005 жылдың желтоқсанымен салыстырғанда айрықша жоғары болды, Алматы қаласында - 109,5% және Астана қаласында – 107,9%. Көрсетілген облыстарда баға индексі негізінен ақылы қызмет пен азық-түліктік емес тауарлар бөлігінде бағаның көтерілуі есебінен жоғарылады.

Тұтыну бағаларының индексі Маңғыстау және Қызылорда облыстарында ең төмен - 104,9% болды.

Азық-түлік бөлігінде ең жоғары баға Алматы және Астана қалаларында тиісінше 7,6% және 7,3% болып тіркелсе, сол кезде ең төмен баға Маңғыстау және Қостанай облыстарында тиісінше 2,8% және 2,9% болып белгіленді.

Азық-түлік тауарлар нарығындағы жағдай 3 тоқсан бойына анық қалыптаспады. Осыған орай есеп беріліп отырған кезеңде қант пен кондитерлік бұйымдарға бағаның күрт өскені тіркелді. Ең жоғары өсу бағасы Маңғыстау облысында 30,3% болып белгіленді.

Маңғыстау және Солтүстік Қазақстан филиалдары көрсеткендей осылайша өсудің негізгі себептері әлемдік нарықта қантқа бағаның өсуі, қант құрағы шикізатына бағаның өсуі, магистральдық теміржол желісінің қызметіне 2006 жылдың 1 қаңтарынан бастап жүк тасымалдауға 11%-ға тарифтердің көтерілуі, сондай-ақ дайындама және консервілеу кезеңімен байланысты сұраныстың маусымдық артуы болып табылды.

Қантқа бағаның айтарлықтай өсуі кондитерлік бұйымдар бағасының өсуіне жеткізді. Сөйтіп, Қызылорда облысында кондитерлік бұйымдар 19,1%-ға қымбаттады, ал нан өнімдеріне ең жоғары баға Атырау облысында 11,1% болып белгіленді.

Республиканың барлық өңірлерінде бұрынғысынша жеміс пен көкөніске бағаның өскендігі байқалды. Ең жоғары баға Қарағанды және Қостанай облыстарында тиісінше - 29,8% және 36,4% болып тіркелді. Жеміс-көкөніс өнімдеріне бағаның өсуіне айтарлықтай дәрежеде мынадай факторлар: маусымдылық, республиканың оңтүстік өңірлерінде жалпы көлемде алғанда жеміс-көкөніс өнімдері үлесінің азаюы, сұраныстың ұсыныстан артуы, айтарлықтай бәсекенің болмауы, өткізушілердің сөз байласпауы, ауылшаруашылық өнімдерін өсіруде ауа райының қолайсыздығы, жанар-жағар майлардың қымбаттауы себеп болды.

Республиканың батыс өңірлерінде жеміс-көкөніс өнімдеріне бағаның өсуі инфляция импортымен байланыстырылды, өйткені облыста өнімнің жеткілікті қыстық босалқы қоры жоқ және сұраныс негізінен көкөністер мен жемістерді не республиканың оңтүстік өңірлерінен, не Ресеймен шекаралас облыстардан жеткізу есебінен қамтамасыз етілді,

сондай-ақ тағы бір себеп ретінде көлік тасымалы мен өңірде өсімдік шаруашылығының жоқтығын атап көрсетуге болады.

Маңғыстау филиалы көрсеткендей, облысқа көкөніс өнімдері мен жемістердің көп мөлшері Ираннан, Әзірбайжаннан, Өзбекстаннан және Түркіменстаннан әкелінеді. Осы елдерден жеткізілетін жеміс-көкөніс өнімдерінің мөлшері өңірдегі нарық бағасына айтарлықтай әсер етеді. Көп әкелінсе баға төмендейді және керісінше. Алайда соңғы кезде жоғарыда аталған елдерден әкелінетін жеміс-көкөніс өнімдерінің ағыны төмендеді. Иран мен Әзірбайжаннан өнім жеткізу паромдар үнемі жүрмегендіктен кәсіпкерлер үшін тиімді емес, оған қоса Ақтауға паром келсе оның қажетті құжаттарын ресімдеуге бірнеше күн кетеді, бұл жағдай тез бұзылатын өнім сапасына әсер етеді.

Өзбекстанмен және Түрікменстанмен сауда айналымының ұлғаюындағы кедергі автомобиль жолдары сапасының нашарлығы болып табылады.

Сонымен бірге, Маңғыстау облысының әкімшілік органдары нарықтық бағаны қажетті деңгейде тежеп тұру жөнінде шаралар қабылдады. 2006 жылғы мамырда инфляциялық үдерістерді тежеу жөнінде штаб құрылды, одан әрі мониторинг өткізуге және оларға бағаны төмендету бойынша шаралар қабылдау үшін тамақ өнімдерінің ең маңызды жиырма түрінің тізбесі анықталды. Сауда объектілерінің әрбір санатына бағаны жеке саралау нәтижесі бойынша көрсетілген өнімдерді сату үшін баға ұсынымы әзірленді.

Сондай-ақ 2006 жылдың маусым-қаңтар аралығында Маңғыстау облысының базарларына ет өнімдерін жеткізудің кестесі жасалды.

Бұған қоса, кедендік бақылау пункттерінде көлік бақылау, шекара қызметі органдарының, мал дәрігерлік департаменттің, өсімдік қорғау және карантин департаментінің, кедендік бақылау мен санитарлық-эпидемиологиялық қадағалаудың бірлесіп іс-әрекет жасау тәртібін белгілейтін “жалғыз терезе” принципі енгізілді. Тауарларды кедендік ресімдеудің оңайлатылған тәртібі енгізілді. Кеденнен өтерде кәсіпкерлер барлық кеден бажын бірден төлей алатын есеп айырысу-кассалық тораптар ұйымдастырылды. Жоғарыда аталған шаралардың барлығы кәсіпкерлерге қаражатын үнемдеуге, әкеле жатқан өнімдері тез бұзылатындықтан тауардың жолдағы уақытын қысқартуға мүмкіндік туғызады.

Есеп беріліп отырған кезеңде жаз мезгілінің ұзақтығымен байланысты Жамбыл, Маңғыстау және Солтүстік Қазақстан облыстарында ет және ет өнімдеріне, сүт өнімдеріне және жұмыртқаға бағаның төмендегені байқалды. Алайда, бағаның ең жоғары көтерілуі Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарында тіркеліп, тиісінше - 6,8% және 6,3% болып белгіленді, ең төмен баға Қостанай облысында - 9,2% болды. Қарағанды, Қызылорда, Ақмола және Алматы қалалық филиалдары көрсеткендей, өткен тоқсанмен салыстырғанда ет өнімдеріне бағаның өсуі төмендегенімен, атқарушы органдардың кәсіпкерлерді ауылшаруашылық өнімдерінің нарығын ұйымдастыру арқылы өндірушілерді нарыққа жақындату жөнінде шаралар қолданғанына қарамастан, бірақ әлі де болса жоғары күйінде қалуда. Ауылшаруашылық өнімдеріне бағаның өсуі мынадай факторлармен де: жемшөп бағасының ұлғаюымен, құстар үшін құрама жем шикізатының қымбаттауымен, жанар-жағармайдың қымбаттауымен және ауылшаруашылық өнімдерін өндірушілер тарапынан босату бағасының өсуімен, сондай-ақ қолайсыз ауа райы жағдайымен байланысты болды.

Бұған қоса, баға өсуінің тағы бір факторы қазақстандық ауылшаруашылық өнімдерін өндірушілердің етті Ресейге экспортқа шығаруы болып табылды. Жиі-жиі жасырын сыртқа кету ішкі нарықта етке ұсыныс деңгейінің төмендеуімен және 2006 жылдың 3 тоқсанында ет бағасының ұлғаюымен байланысты. Сондай-ақ тиісті нарықтарда бәсекенің жеткіліксіздігі (жасырын монополия), делдалдық құрылымдардың көптігі бағалық сөз байласуға және бағаның монополиялық пайда болуына жағдай туғызып отыр.

Атырау филиалының мамандары атап көрсеткендей, делдалдық құрылымдар Атырау облысындағы ет нарығына оның тауар көлемінің 60%-на дейін сатып ала отырып, толық бақылау жасайды. Делдалдардың ауылдан келгендерге төлейтін бағасы нақты базар бағасынан 2 есе астамға төмен. Ет өндіруден түсетін басты пайда нарыққа аралық қатысушылардың қалталарында қалады.

Жергілікті билік тарапынан шаралар қолдану мақсатында Солтүстік Қазақстан филиалы бағаның өсуін тежеуге, атап айтқанда: облыста көкөніс сатып алуға, сақтауға және өңдеу бойынша дайындау ұйымдарының тораптарын реттеуге, жол бойында қызмет көрсету – жолдарда “дөңгелектен сату” саудасын кеңірек іске асыруға, көкөніске арналған шатырлар жасау торабы арқылы көкөністер мен жемістердің маусымдық саудасын ұйымдастыруға, бау-бақша учаскелерінің иелеріне сауда базарларынан тегін орындар беруге, ауылшаруашылық өнімдерін тікелей ауыл тұрғындарынан сатып алуды ұйымдастыруға, ауылшаруашылық жәрмеңкелерін өткізуді жалғастыруға ұсыныстар берді.

Жұмыртқа мен сүт өнімдеріне баға айтарлықтай төмендеді, бұл жаз кезеңі үшін заңды құбылыс болып табылады. Ең жоғары - 7%-ға төмендеу Батыс Қазақстан облысында тіркелді. Сүт өнімдеріне бағаның жалпы төмендеуіне қарамастан, Атырау облысында 27,5% бағаның өскені тіркелді – бұлай өсуге сүт сауудың төмендеуі себеп болды.

Республиканың барлық облыстарында дерлік жұмыртқаға бағаның төмендегені байқалды. Ең көп төмендеу Солтүстік Қазақстан облысында - 30,9%-ға жетіп, Солтүстік Қазақстан облысының нарығында халықтың аула шаруашылығы есебінен ұсыныстың өсуімен байланыстырылды. Жұмыртқаға бағаның жалпы төмендеуіне қарамастан, Қарағанды мен Алматы облыстарында тиісінше - 15,3% және 19,8% болып, бағаның айтарлықтай жоғарылағандығы белгіленді.

Азық-түлік емес тауарлар бөлігінде 2006 жылдың 3 тоқсанында баға индексінің ең көп жоғарылауы Алматы қаласында - 9,3%-ға тіркелді. Баға индексінің ең көп төмендеуі Павлодар облысында – 3,9% болып белгіленді.

Маусымдық фактордың салдарынан киімге және аяқкиімге бағаның жоғарылағаны тіркелді. 2006 жылдың 3 тоқсанында киімге және аяқкиімге бағаның ең көп жоғарылауы Қызылорда облысында тиісінше - 6,5% және 7,8%-ға, ең аз жоғарылауы Оңтүстік Қазақстан облысында - 0,2% болды.

Есеп беріліп отырған кезеңде республика бойынша ЖЖМ-ға бағаның түрлі бағыттағы қымбаттау үрдісі байқалды. Ағымдағы жылдың 3 тоқсанында республиканың барлық өңірлерінде бензин бағасы қымбаттады. Бағаның ең көп жоғарылауы Шығыс Қазақстан облысында - 28,5%, Қостанай облысында -27,6% болып тіркелді. Қарағанды филиалы көрсеткендей, талдау жасалып отырған кезеңде бензин бағасының жоғарылауының себебі, көрші Ресейде жанар-жағармай материалдарына жеке бағаның көтерілуі, шикізат құнының ұлғаюы салдарынан шикізатқа босату бағасының ұлғаюы болып табылды. Ресей экспорттаушыларына тәуелділік ішкі нарықты қатты нашарлатып жіберді. Ресейдің шикізаты құнының өсуіне баға серпілісін басты “кінәлы” деп есептеу керек. Бұдан басқа, бензин мен дизель отынына бағаның жоғарылауы Павлодар қаласындағы мұнай өңдеу зауытындағы жөндеу жұмыстарына байланысты мұнай өнімдерін жеткізушілердің босату бағасын көтерулері болып табылды. Сондай-ақ Оңтүстік Қазақстан филиалы берген ақпарат бойынша Шымкент мұнай айдау зауытының мұнай өнімдерін босату бағасы өзгерген жоқ, ал бағаның осы жоғарылауы сатушылардың алыпсатарлық көңіл-күйлерімен түсіндіріледі.

Сондай-ақ бағаның өсуіндегі факторлардың бірі бағалық сөз байласу мен ішкі нарықта бағаны жасанды көтеру деп есептеуге болады. Отын қолдан қолға әр топ өзінің ғана пайдасын ойлайтын бірнеше делдалдық тізбектер арқылы өтеді. Жағдайды бағамдасақ, халықтың және кәсіпорындар табысының өсімі төлем қабілеттілігінің “төбесі” – бағаны тежеудің басты табиғи-нарықтық факторы болып іс-әрекет етуден қалғандығы бірінші жыл емес.

Баға индексінің ең көп өсуі Солтүстік Қазақстан облысында дизель отынына - 22,0% болды.

Сондай-ақ жиһаз бен кілем бұйымдарына да бағаның өскендігі көрінді, бұл өз кезегінде тауардың жаңа жеткізіліміне, ал матаға, киімге және аяқкиімге бағаның өсуі оларды сатып алу орындарындағы бағаның жоғарылауымен байланысты болды.

Ақылы қызмет бөлігі бойынша барлық облыстарда бағаның бір мезгілде жоғарылағандығы белгіленді. Ең көп жоғарылау Қостанай облысында - 14,6%, Астана мен Алматы қалаларында - 12,8% болды.

Негізгі тұрғын үйді ұстап тұру бойынша қызмет ақысының өсуі есебінен мына облыстарда тұрғын үй-коммуналдық қызмет бағасы индексінің Қостанай облысында - 22,7%, Батыс Қазақстан облысында - 18,4% болып ең жоғары өскендігі белгіленді, Қызылорда облысында - 10%-ға төмендегені тіркелді.

Барлық облыстарда бензин бағасының өсуі салдарынан жолаушылар көлігінің қызметіне де баға қатты өсті. Бағаның ең көп жоғарылауы Маңғыстау облысында - 32,8%, Атырау облысында - 33,3% болды.

Ақмола филиалы атап көрсеткендей, егер монополистердің – коммуналдық, көлік салаларының тарифтерін арнайы экономикалық органдар реттеп отыратын болса, онда тұрмыстық қызметтердің бағалары (шаштараздың, моншаның, саунаның) іс жүзінде реттелмейді және өсу қарқынының орташа деңгейінен анағұрлым асып түседі.

Филиалдардың көрсеткеніндей, есепті кезеңде бағаның өсуінің негізгі себептері ішкі де, сондай-ақ сыртқы да факторлардың болуы жалғасуда. Республика бойынша тұтас алғанда, байқалып отырған экономикалық өсім халықтың табысының жоғарылауы себепті сатып алу қабілетінің ұлғаюымен қоса жүрді, соған орай бағаның өсуіне республиканың сауда орталықтарынан жекелеген өңірлердің географиялық жағынан шалғайлығы да ықпал етті.

2006 жылдың 2 тоқсанымен салыстырғанда 3 тоқсанда республиканың барлық облыстарында ең төменгі күнкөріс деңгейі орташа 43 теңгеге көтерілді. Ең жоғары күнкөріс деңгейінің көрсеткіші бұрынғысынша Атырау, Маңғыстау облыстарында және Алматы қаласында тиісінше - 10732 теңге, 10822 теңге және 10422 теңге, ең төмен күнкөріс деңгейі – Жамбыл облысында – 7282 теңге болды.

Экономиканың нақты секторында бағаның түрлі бағыттағы динамикасы қалыптасты. Сөйтіп, өнеркәсіпте өндіруші кәсіпорындар бағалары индексінің өсімі тіркеліп, ең көп өсім Шығыс Қазақстан облысында - 4,2% болды. Сонымен бірге Қостанай облысында бағаның 19,6%-ға төмендегені тіркелді. Қызылорда филиалы көрсеткендей, экономиканың нақты секторында баға индексінің ұлғаюы өндірістік шығындардың өсуімен, атап айтқанда құрылыс материалдарына, қосалқы бөлшектерге және көлік шығындарына бағаның өсуімен байланысты болды.

Өнеркәсіп

2006 жылдың 3 тоқсанында республика бойынша экономикалық өсім белгіленді. Өнеркәсіп өндірістің жеке көлемі индексінің ең жоғары көрсеткіші өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда Ақмола облысында - 32,1% болса, соған орай Қостанай облысында өндіріс - 8,7%-ға құлдырады.

Өндіріс көлемінің жалпы өсімінде тау-кен өндірісінде Қостанай облысында - 52,1%-ға, Жамбыл облысында - 24,5%-ға, Батыс Қазақстан облысында - 5,5%-ға төмендеді. Қостанай филиалының көрсеткеніндей, өңірде өндіріс көлемінің төмендеуіне агломерирленбеген темір рудасын өндіру көлемінің 52,3%-ға азайып кетуі себеп болды.

Батыс Қазақстан облысында өндіріс көлемінің төмендеуіне 2006 жылғы қаңтарда ауа райының қолайсыздығына қарай ГК-3 (газ кәсіпшілігі) тұрып қалуы және Орынбор газ өңдеу зауытының тарапынан шикізат қабылдаудың шектелуі, наурызда газды пластқа кері айдайтын қондырғыда жабдықтарды жөндеу, сондай-ақ ОГӨЗ-да және 2006 жылғы сәуір-маусымда кен орындарында жоспарланған алдын алу жұмыстарының жүргізілуі басты себеп болды.

Өңдеуші өнеркәсіпте жеке көлем индексінің ең жоғары көрсеткіші Атырау облысында - 50,5% болып белгіленді.

Өңдеуші өнеркәсіптегі айтарлықтай өсу қарқынына мұнай өнімдерінің, қара және түсті металдар өндірісінің, машина жасау өнімдері өсуінің, тамақ өнімдерінде өндіріс

көлемінің ұлғаюының, баспа ісіндегі, тоқыма және тігін өнеркәсібіндегі өсімнің жоғары қарқыны нәтижесінде қол жеткізілді.

Ауыл шаруашылығы

2006 жылдың 3 тоқсанында ауыл шаруашылығы өнімдері көлемінің өскендігі белгіленді. Есепті кезеңде ең жоғары өсім Оңтүстік Қазақстан облысында 16,7%-ға тіркелді. Өндірістің осылайша ұлғаюы негізінен мал шаруашылығы жалпы өнімінің: сүт сауудың, ет, жұмыртқа өндірудің ұлғаюымен байланысты болды.

Солтүстік Қазақстан филиалы көрсеткендей, облыста ауыл шаруашылығы өндірісін шоғырландыру мен ірілендіру үрдісі жүруде. 2006 жылдың 3 тоқсанында 345 шаруа қожалықтары қайта ұйымдастырылды. “Агроөнеркәсіп кешенін техникалық қайта жарақтандыру бағдарламасына” сәйкес салада машина-трактор паркін жаңарту жүріп жатыр.

Маңғыстау облысында тауар кредиті мен ауылшаруашылық техникасын беру арқылы ауылшаруашылық тауарларын өндірушілерді қолдау мақсатында құрылған “Маңғыстауагросервис” МКК облыс шаруашылықтарында мал басының қарқындап өсуіне қызмет көрсетуде.

Бұрынғысынша, мал шаруашылығының дамуына халықтан өнім сатып алу бағдарламасын іске асыру маңызды ықпал жасауда.

Ауыл шаруашылығын дамытудың көкейкесті міндеттерінің бірі өндірілген өнімді өңдеу және оны бәсекелестік қабілет деңгейіне дейін жеткізу болып табылады. Ауылшаруашылық өнімдерін негізгі өндірушілер бұрынғыша үй шаруашылығы мен шаруа қожалықтары болып отыр, олардың үлесіне өнімнің барлық көлемінің 90%-ға жуығы тиесілі.

Инвестициялар

2006 жылдың 3 тоқсанында инвестициялардың өскендігі белгіленді. Ең жоғары көрсеткіш аталған кезеңде Шығыс Қазақстан облысында – 1,9 есе, Павлодар және Ақмола облыстарында – 1,7 есе болды. Ең төмен көрсеткіш Қызылорда облысында тіркеліп - 0,5% болды.

Тұтас алғанда еліміз бойынша 2006 жылдың 3 тоқсанында инвестициялар бұрынғысынша тау-кен өндіруші, өңдеуші өнеркәсіптерге, ауыл шаруашылығына, көлікке, байланысқа және жылжымайтын мүлікпен операцияларға жіберілді, бұл орайда инвестициялардың көп бөлігі негізгі қорға салынды.

Инвестицияның негізгі көзі кәсіпорындар мен жеке тұлғалардың меншік қаражаттары (оның ішінде кредиттер), олардың үлесі - 61,2% шамасында, одан кейін шетелдік инвестициялар мен мемлекеттік бюджет қаражаты, олардың үлесі - 15,8%, басқа заемдық қаражаттар - 7,2% шамасында болды.

Құрылыс

Экономиканың құрылыс секторы қарқынды дамуда. 2006 жылдың 3 тоқсанында бұл саладағы ең жоғары өсім Алматы қаласында - 1,8 есе, Қостанай және Павлодар облыстарында - 1,5 есе болды. Сонымен бірге атқарылған жұмыстардың елеулі бөлігіне жаңа құрылыс, қайта жаңарту, жұмыс істеп тұрған объектілерді техникалық қайта жарақтандыру жұмыстары, одан кейін күрделі және ағымдағы жөндеу жұмыстары жатады.

Сондай-ақ тұрғын үй құрылысына инвестицияның өскендігі белгіленді. 2006 жылдың 3 тоқсанында бұрынғысынша ең көп қаржы бөлінген Астана қаласы – 150,5 млрд. теңге және Алматы қаласы – 38,4 млрд. теңге болды. Ең аз қаржы бөлінген Қызылорда облысы – 98,8 млн. теңге болды.

Көлік

2006 жылдың 3 тоқсанында көлік ұйымдарында ең жоғары тасымалдау көлемі Жамбыл облысы мен Алматы қаласы тиісінше – 36,4% және 24,3% болды, Батыс Қазақстан

облысында – 8,6%-ға төмендеді. Көліктің барлық түрлерімен тасымалдау көлемі, байланыс кәсіпорындары көрсеткен қызмет көлемі, сондай-ақ құрылыс мердігерлік шарты бойынша орындалған жұмыстардың көлемі ұлғайды.

Нақты сектордың шешуші мәселелері

Өсімнің оң көрсеткіштеріне қарамастан, нақты сектор кәсіпорындарында олардың қызметіне кедергі келтіретін проблемалар әлі де жетерлік.

Филиалдардың басым көпшілігі атап көрсеткендей, экономиканың нақты секторы кәсіпорындарын дамытуда өзекті проблемалар: меншік қаражатпен жеткілікті қамтамасыз етілмеуі; негізгі құрал-жабдықтың қатты тозуы; өнімнің бәсекелестік қабілетінің төмендігі; маркетинг пен менеджменттің төмен деңгейі; кооперациялық байланыстарды жоғалту; тұтынушылардың төлем қабілетсіздігі; банктік кредиттерге қол жеткізудің немесе ресімдеудің күрделілігі (жоғары пайыз, кепілге қойылған мүліктің төмен бағалануы); банктердің нақты секторды артықшылықты қысқа мерзімде кредиттеуі; әкімшілік кедергілер; шетелдік кәсіпорындар тарапынан нарықтық бәсеке; жанар-жағармай материалдарымен қамтамасыз етілудегі қиындықтар; техникалық қайта жарақтандыруға көлемді инвестиция алуға мүмкіндік бермейтін шаруашылық жүргізуші субъектілер табысының төмендігі; өткізу нарығының жеткіліксіздігі, баға белгілеу үрдісіне мемлекеттің ықпал жасау күшейтудің қажеттігі, сондай-ақ білікті қызметкерлердің жетіспеушілігі болып отыр.

2. Қаржы нарығы

Депозиттік нарық

Депозиттік нарықтың дамуы 2006 жылдың 3 тоқсанында көпшілік облыстарда депозиттер көлемінің ұлғаю тенденциясымен сипатталды. 2006 жылдың 3 тоқсанында депозиттердің ең жоғары өсімі Қарағанды мен Қызылорда облыстарында тиісінше – 59,6% және 54,3% болды. Депозиттер көлемінің төмендеуі Атырау облысында – 11,3 % болып белгіленді.

Депозиттер көлемінің өсуі негізінен өңірлердегі экономикалық жағдайдың жақсаруымен, халық табысының ұлғаюымен, халықтың банк жүйесіне сенімдерінің артуымен, сондай-ақ кәсіпорындардың қаржылық жағдайларының жақсаруымен байланыстырылды. Оның үстіне қатаң бәсеке жағдайында жаңа салымшылар тару үшін банктер салымдардың түрлерін және қосымша қызметтерді кеңейту жөнінде жұмыстар жүргізуде.

Халықтың ұлттық валютадағы салымдарының өсу тенденциясы жалғасуда, бұл салымшылардың теңге активтеріне, сондай-ақ ұлттық валютадағы салымдар бойынша банктер ұсынатын тартымды сыйақы ставкаларына сенімдерінің арту деңгейін көрсетеді.

2006 жылдың 3 тоқсанында тартылған депозиттер ставкалары бойынша түрлі бағыттағы динамика байқалды. Теңгедегі депозиттер бойынша орташа алағанда облыстарда 0,8 п.п. жоғарылады, 0,5 п.п. төмендеді.

Теңгедегі мерзімді депозиттер бойынша орташа өлшемді ең жоғары ставка Қарағанды облысында – 9,7%, орташа өлшемді ең төмен ставка – Маңғыстау облысында – 3,2% болды.

Шетел валютасындағы депозиттер бойынша орташа алғанда ставкалардың - 0,8 п.п., жоғарылағаны, орташа алғанда ставкалардың - 0,3 п.п. төмендегені байқалды.

Шетел валютасындағы мерзімді депозиттер бойынша орташа өлшемді ең жоғары ставка Ақмола облысында – 7,5%, орташа өлшемді ең төмен ставка – Маңғыстау облысында – 3,3% болды.

Салымшылар түрлері бойынша депозиттік базаны қараған кезде көптеген облыстарда тартылған депозиттердің едәуір бөлігі бұрынғыша жеке тұлғаларға тиесілі болды (74,2%). Халықтың жан басына шаққандағы депозиттер көлемінің динамикасы 1-кестеде берілді.

Халықтың жан басына шаққандағы депозиттер көлемі *
(ағымдағы шоттар мен резидент еместердің шоттарын есептемегенде)

Облыстар	2006 жылдың 1 шілдесінде			2006 жылдың 1 қазанында		
	Халық салымының жалпы көлемі (млн. теңге)	Халық (мың адам)	Халықтың жан басына (мың теңге)	Халық салымының жалпы көлемі (млн. теңге)	Халық (мың адам)	Халықтың жан басына (мың теңге)
Ақмола	9797	748	13,1	9886	748,5	13,2
Ақтөбе	39252	690,9	56,8	57833	694,2	83,3
Алматы	8179	1609,6	5,1	9034	1616,6	5,6
Атырау	18061	476,1	37,9	16025	479,2	33,4
Шығыс Қазақстан	53647	1428,3	37,6	72643	1425,6	51,0
Жамбыл	9254	1004,7	9,2	10194	1007,4	10,1
Батыс Қазақстан	17173	611,1	28,1	18196	611,9	29,7
Қарағанды	101213	1336,9	75,7	162703	1338,4	121,6
Қостанай	23217	902	25,7	25427	901,0	28,2
Қызылорда	5797	621,7	9,3	8947	624,2	14,3
Маңғыстау	16375	382	42,9	20396	387,1	52,7
Павлодар	24975	744,1	33,6	27924	744,5	37,5
Солтүстік Қазақстан	12485	660,6	18,9	13211	660,0	20,0
Оңтүстік Қазақстан	15496	2258,2	6,9	17527	2275,8	7,7
Алматы қ.	707082	1266,5	558,3	772522	1280,0	603,5
Астана қ.	204606	560,7	364,9	211658	569,7	371,5

* Зерттеулер және статистика Департаментінің есебі бойынша

Кестеден көргеніміздей халықтың жан басына шаққанда 2006 жылдың 1 шілдесінде ең жоғары көрсеткіш Алматы и Астана қалаларында тиісінше – 603,5 мың теңге және 371,5 мың теңге болды. Алматы мен Оңтүстік Қазақстан облыстарында осы көрсеткіш ең төмен – 5,6 мың теңге және 7,7 мың теңге болды. Халықтың жан басына шаққандағы ең жоғары және ең төмен көрсеткіштерді облыстар бойынша бөлгенде 2006 жылдың 3 тоқсанында жағдай өзгерген жоқ.

Кредит нарығы

2006 жылдың 3 тоқсанында кредиттеу көлемінің ұлғаюу тенденциясы байқалды. Кредиттер бойынша негізгі қарыздың ең көп ұлғаюуы Алматы облысында - 56% болды.

Ұлттық валютадағы кредиттер үлесін бөлу есеп беріліп отырған кезеңде мынадай түрде қалыптасты. Ұлттық валютадағы кредиттердің ең көп үлес салмағы Қызылорда облысында – 82,5%, ең аз үлес салмағы Алматы қаласында – 37,2% болды.

Кредиттеу мерзімдері бойынша кредиттер құрылымында ұзақ мерзімді кредиттер бойынша озық өсім ұзақ мерзімді кредиттерде белгіленді. Нәтижесінде барлық өңірлерге жуық дерлік ұзақ мерзімді кредиттердің үлес салмағы 70%-дан асты, оның ең көп мәні Жамбыл облысында – 89% және Маңғыстау облысында – 88,6% болып қалыптасты.

Теңгедегі кредиттер бойынша ең төмен ставкалар Алматы қаласында – 13,6% болып тіркелді. Ең жоғары ставкалар – Алматы облысында – 21,4% болып тіркелді. .

Шетел валютасындағы кредиттер бойынша ең төмен ставкалар Алматы қаласында – 11,9% болып тіркелді.

Бұрынғыша, кредиттердің едәуір бөлігі сауда саласына жіберілді: қысқа мерзімді кредиттер бойынша олардың үлесі 60%-ға дейін, ұзақ мерзімді кредиттер бойынша 23,1%-ға

дейін, сондай-ақ өнеркәсіпке, құрылысқа, ауыл шаруашылығына және көлік пен байланыс қызметіне жіберілді.

Есеп беріліп отырған кезеңде банктердің Қазақстанның барлық өңірлерінде шағын кәсіпкерлік субъектілерін кредиттеу тенденциясының өскендігі жалғасты. Тұтас алғанда, шағын бизнеске берілген кредиттер көлемінің ең көп ұлғаюы Оңтүстік Қазақстан облысында – 55,2% және Солтүстік Қазақстан облысында – 54,2% болды.

Қолма-қол ақша айналымы

Қазақстанның барлық облыстарында іс жүзінде 2006 жылдың 3 тоқсанында қолма-қол ақша эмиссиясы көлемінің ұлғайғаны белгіленді. Тұтас алғанда, барлық өңірлер бойынша ұлғаю 1,7% -дан 2,9 есеге дейін болды. Мұндай ахуал еңбекақының жоғарылауымен, халық табысының ұлғаюымен түсіндіріледі. Оның үстіне, шаруашылық жүргізуші субъектілердің қажетсінуі өсуде, өнеркәсіп өнімдерін өндіру бірте-бірте ұлғаюда, жеке сауда айналымы ұлғаюда, сондай-ақ кейбір облыстар республикалық бюджеттен ресми трансферттер алуда.

Тауарлар мен қызметтер нарығына қатысушылар арасында есеп айырысудың негізгі үлесі қолма-қол ақшамен жүзеге асырылады (орташа, шағын кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлер), бұл бюджетке аударымдарды қысқарту мақсатында табысты жасырудың тәсілдерінің бірі болып табылады. Бұл өз кезегінде айналымдағы қолма-қол ақша көлемінің ұлғаюына мүмкіндік жасайды.

Шетелдік валюталармен айырбастау операциялары

2006 жылдың 3 тоқсанында Қазақстанның барлық өңірлерінде, барлық облыстарда АҚШ долларын сатып алу көлемінің төмендегені белгіленді. Ең көп төмендеу Қостанай облысында – 39,1%-ға және Оңтүстік Қазақстан облысында - 28,1%-ға тіркелді. .

Доллар сату бойынша валюта сату көлемінің ұлғайғаны белгіленді. Ең көп жоғарылау Жамбыл және Ақтөбе облыстарында - 84,4% және 82,3% болды.

Евро бойынша сатып алу көлемі орташа 21,9% болды. Ең көп жоғарылау Қостанай облысында - 1,2 есе болды.

Евро сату бойынша ең көп өсім Ақтөбе облысында 1,4 есе, төмендеу Астана қаласында – 26,9% болды.

Ресей рублі бойынша барлық облыстарда сатып алу операциялары орташа - 36,8%-ға ұлғайды, сату операциялары бойынша орташа – 50,3%-ға ұлғайды.

Әлеуметтік жағдай

2006 жылдың 3 тоқсанында республика бойынша бір қызметкердің орташа айлық жалақысы орташа - 19,3%-ға өскендігі белгіленді. Номиналды жалақының ең көп өсімі есеп беріліп отырған кезеңде 4 облыста: Шығыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан, Алматы облыстарында және Астана қаласында орташа – 24,6%-ға өсті, ең төмен жалақы – Павлодар облысында - 8,5% болды. .

Бұрынғыша, халықтың табысындағы елеулі алшақтық өңірлік белгілер бойынша сақталуда. Ең жоғары орташа айлық жалақы Атырау және Маңғыстау облыстарында тиісінше – 81,1 мың теңге және 68,4 мың теңге, сондай-ақ Алматы және Астана қалаларында тиісінше – 58,8 мың теңге және 55,7 мың теңге, сол кезеңде ең төмен көрсеткіш Оңтүстік Қазақстан облысында – 26,0 мың теңге болды.

Бұрынғыша, тау-кен өндіруші өнеркәсіп, қаржы саласы, жылжымайтын мүлікпен және жалға беру операциялары бойынша қызмет беру салалары, құрылыс, көлік және байланыс салаларының қызметкерлері ең жоғары жалақы алады, ал орман шаруашылығы, балық шаруашылығы, ауыл шаруашылығы, денсаулық сақтау және білім беру салаларының қызметкерлері ең төменгі жалақы алады.

Негізгі қорытынды

- 2006 жылдың 3 тоқсанында инфляцияның жалпы деңгейін сипаттайтын тұтыну бағасының индексі облыстық статистика басқармаларының деректері бойынша 2005 жылдың желтоқсанымен салыстырғанда Алматы қаласында – 109,5% және Астана қаласында – 107,9% болып қалыптасты. Аталған облыстардағы баға индексінің жоғарылауы ақылы қызмет пен азық-түліктік емес тауарлар бөлігінде бағаның өсуі есебінен болды.
- Өңдеуші өнеркәсіп өсімін елеулі қарқыны мұнай өнімдерінің, қара және түсті металдардың, машина жасау өнімдері өндірісінің өсуі, тамақ өнімдері өндірісі көлемінің ұлғаюы, баспа ісінің, тоқыма және тігін өнеркәсібінің жоғары қарқынмен өсуінің арқасында қол жеткізілді.
- 2006 жылдың 3 тоқсанында ауыл шаруашылығы өнімдерінің көлемі өскендігі белгіленді. Отмечен рост объемов продукции сельского хозяйства. Ең жоғары көрсеткіш Оңтүстік Қазақстан облысында – 16,7% болып тіркелді. Өндірістің осылайша ұлғаюы негізінен мал шаруашылығы жалпы өнімінің: сүт сауудың, ет, жұмыртқа өндірудің ұлғаюымен байланысты болды.
- Депозиттік нарықтың дамуы 2006 жылдың 3 тоқсанында көпшілік облыстарда депозиттер көлемінің ұлғаю тенденциясымен сипатталды. 2006 жылдың 3 тоқсанында депозиттердің ең жоғары өсімі Қарағанды мен Қызылорда облыстарында тиісінше – 59,6% және 54,3% болды. Депозиттер көлемінің төмендеуі Атырау облысында – 11,3% белгіленді.
- Бұрынғыша халықтың табысындағы елеулі алшақтық өңірлік белгілер бойынша сақталуда. Ең жоғары орташа айлық жалақы Атырау және Маңғыстау облыстарында тиісінше – 81,1 мың теңге және 68,4 мың теңге, сондай-ақ Алматы және Астана қалаларында тиісінше – 58,8 мың теңге және 55,7 мың теңге, сол кезеңде ең төмен көрсеткіш Оңтүстік Қазақстан облысында – 26,0 мың теңге болды.

2006 жылдың 3 тоқсанында республика бойынша жалпы экономикалық ахуал экономиканың нақты секторында өндіріс көлемінің тұрақты өсу қарқынымен сипатталып, экономиканы дамытуға және республикада экономикалық ахуалды тұрақтандыруға бағытталған бірқатар шараларды іске асыруға қалыптасқан қолайлы жағдай мүмкіндік туғызды. Оған қоса экономиканың нақты секторы кәсіпорындарын дамытуда өзекті проблемалар: меншік қаражатпен жеткілікті қамтамасыз етілмеуі; негізгі құрал-жабдықтың қатты тозуы; өнімнің бәсекелестік қабілетінің төмендігі; маркетинг пен менеджменттің төмен деңгейі; кооперациялық байланыстарды жоғалту; тұтынушылардың төлем қабілетсіздігі болып қалып отыр.

Есеп беріліп отырған кезеңде бағаның өсуінің негізгі себептері ішкі, сондай-ақ сыртқы факторлар болуы жалғасуда. Республика бойынша тұтас алғанда, байқалып отырған экономикалық өсім халықтың табысының жоғарылауы себепті сатып алу қабілетінің ұлғаюымен ілесе жүрді, соған қоса жекелеген өңірлерде бағаның өсуіне республиканың сауда орталықтарынан географиялық жағынан шалғайлығы да ықпал етті.

ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНДА ТҰРҒЫН ҮЙ ҚҰРЫЛЫСЫНЫҢ ЖӘНЕ ИПОТЕКАЛЫҚ
КРЕДИТТЕУДІҢ ҚОРЫТЫНДЫСЫ

«Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» мемлекеттік мекемесінің

Қарағанды филиалы директорының орынбасары

Н.Спатаева

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Қарағанды филиалы экономикалық талдау және статистика бөлімінің бастығы

Е.Араева

Осы мақалада Қарағанды облысында ипотекалық кредиттеудің жай-күйіне қысқаша шолу, орташа кірісі бар халықтың тұрғын үй мәселесі және шешудің жолдары қарастырылады.

Соңғы бірнеше жылда қазақстандықтар үшін басында ерсі болып көрінген «ипотека» деген ұғым (грек тілінен – кепілзат) күнделікті өмірден берік орын алды. Ипотекалық кредиттеу, оның дамуы көптеген елдерде ұлттық әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламасының негізгі міндетінің бірі болып табылады, алайда бұл мәселенің жылжымайтын мүлік құны мен тұрғындардың негізгі бөлігінің ағымдағы кірістері арасындағы айтарлықтай қайшылығы тұрғын үй алуға мүмкіндік бермейтін өтпелі экономикасы бар елдерде ерекше маңыздылығы артып отыр. Осыған байланысты ұзақ мерзімді ипотекалық кредиттеу тұрақты кірістері бар азаматтарды құны жағынан қол жетімді тұрғын үймен қамтамасыз етуге бейімделген және ипотекалық кредиттеу жүйесі қаншалықты дамыған болса, жылжымайтын мүліктің нарықтық айналым ауқымы соншалықты үлкен.

Құрылыс индустриясының және ипотеканың дамуында маңызды орын қабылданған Тұрғын үй құрылысын дамытудың 2005 – 2007 жылдарға арналған бағдарламасына беріліп отыр, оның негізгі бағыттары тұрғын үй құрылысының тұрақты өсуіне қол жеткізу, сондай-ақ тұрғын үй құнын арзандату арқылы халықтың көпшілік бөлігін тұрғын үймен қамтамасыз ету. Елімізде жалпы экономиканың өсуі аясында ипотеканы ендіру құрылыс саласының дамуына, халықтың тұрғын үйге деген сұранысының және шағын және орта бизнес өкілдерінің коммерциялық жылжымайтын мүлік объектілеріне деген сұранысының өсуі ынталандыруды, коммерциялық банктер ипотекалық кредит беру бойынша белсенді компанияларды бастады.

Қазақстанда ипотека нарығы жыл сайын орташа алғанда үш есеге ұлғаяды, болашақта талдаушылардың пікірінше ипотекалық кредиттеудің жыл сайынғы өсімі 20-30% деңгейінде сақталады. Қарағанды облысының Статистика басқармасының деректері бойынша 2006 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша 925 құрылыс ұйымы (шағын кәсіпорындарды ескере отырып) тіркелген. Олардың ішінде 593 кәсіпорын (64%) 2006 жылғы қаңтар-қарашада өз қызметін жүзеге асырған, 332 (36%) – уақытша тоқтап тұрды. Оның үстіне 2006 жылғы қаңтар-қарашада облыс аумағында басқа облыстарда тіркелген 14 құрылыс ұйымы мердігерлік жұмыстарды орындады.

2006 жылғы қаңтар-қараша нәтижесінде мердігерлік жұмыстардың республикалық көлемінің 3,7%-ы Қарағанды облысына тиіп отыр – басқа облыстардың арасында 9 орын алып отыр.

Осы кезең ішінде жалпы көлемі 381,6 мың.ш.м. 1169 үй, оның ішінде тұрғын үй мақсатындағы жалпы көлемі 231,8 мың.ш.м. 702 үй салынған.

2006 жылғы қаңтар-қараша қорытындысы бойынша тұрғын үй құрылысына 8050,0 млн.теңге (негізгі капиталға инвестицияның жалпы көлемінің 7,2%), бұл өткен жылдың тиісті кезеңінің 113,3% көлемін құрайды. Тұрғын үй құрылысында инвестицияның неғұрлым үлкен

бөлігін барлық меншік нысанындағы кәсіпорындар игерген (68,4%). Жеке құрылысшылар инвестицияның жалпы көлемінің 31,6%-ын игерген.

Қарағанды облысына ендірілген тұрғын үй үлесіне республикалық көлемнің 4,5% тиіп отыр, бұл – Республикамыздың басқа облыстарының арасында 8 орын. Облыс бойынша 2006 жылғы қаңтар-қарашада барлығы жалпы көлемі 231,8 мың ш.м. 1831 пәтер берілген – бұл 2005 жылғы қаңтар-қарашада берілген тұрғын үйдің көлемінен 18,6%-ға көп. Облыс бойынша тұтастай алғанда 2006 жылғы қаңтар-қарашада берілген тұрғын үй құрылысының жалпы көлемінің 1 ш.м. орташа нақты құны 24,4 мың теңгені, пайдалы алаң – 27,5 мың теңгені құрады. Қарағанды қаласында 1 ш.м. тұрғын үй құрылысының ең жоғары құны 39,4 мың теңге болды.

Қарағанды қаласында тұрғын үй нарығының ерекшелігі жаңа тұрғын үйді сатып алуда емес, пәтерді қайта сатуда болып отыр, яғни, негізінен ай сайын қымбаттайтын қайталама нарық дамуда, түпкі нәтижесінде қоғамның әлеуметтік бөлінуіне әкелетін тұрғын үй қайта бөлінуде. Жаңа тұрғын үй негізінен элиталық және шын мәнінде тұрғын үйге мұқтаж көпшіліктің мүлдем қолы жетпейтіндей етіп салынып жатқандығын, бұл ретте пайдалануға берілгеннен кейін айтарлықтай материалдық салымды талап ететін сапасы төмен мемлекеттік бағдарлама бойынша тұрғын үй құрылысын атап өткен жөн.

2006 жылғы желтоқсан айындағы жылжымайтын мүлік нарығын зерттеу нәтижесі бойынша Қарағанды қаласының орталығында бір шаршы метрдің орташа құны 42 ш.б. (645-тен бастап 687 ш.б. дейін) өскен, бұл ретте ең үлкен өсім төрт бөлмелі пәтерлер 48 ш.б. (791-ден 839 ш.б. дейін) және бір бөлмелі пәтерлер 46 ш.б. (251-ден 297-ге дейін) болған, екі және үш бөлмелі пәтерлердің бір шаршы метрі бірдей көтерілген (37-38 ш.б.-ке.).

Қаланың орталығындағы тұрғын үйдің бағасы оларды ұзақ пайдалану мерзіміне қарамастан үнемі қымбаттауда, тұрғын үйдің басым көпшілігі 70-80 жылдары салынған Оңтүстік-Шығыс шағын аудандарында да тұрғын үй бағасының үнемі өсуі байқалады. Мәселен, Оңтүстік-Шығыс аудандарда қарашада бір шаршы метрдің орташа құны 568-ден 601 ш.б.-ке дейін немесе 33 ш.б.-ке өскен, бұл ретте екі бөлмелі пәтерлер шамамен қаланың орталығындағы сияқты бағаланады. Аса беделді болып саналмайтын Майқұдық ауданында қайталама тұрғын үйдің бір шаршы метрінің бағасы 29 ш.б.-ке өскен. (281-ден 310 ш.б. дейін). Қаланың ең болашағы бар және «жас» (тұрғын үйлердің салынған жылдары бойынша) аудандары Дала және Гүлдер шағын аудандары саналады, себебі болашақта қала орталығын осында көшіру жоспарланып отыр, банктер әсіресе осы аудандардағы тұрғын үйге кепілдікке кредиттерді қуана-қуана береді, осыған байланысты олардың құны үнемі өсуде.

Қазіргі уақытта қала орталығында екі бөлмелі пәтерлердің орташа құны -32301 ш.б., Оңтүстік-Шығыста – 30710 ш.б., Гүлдер және Дала шағын аудандарында 24000-нан 25000 ш.б.-ке дейін, Майқұдықта -15753 ш.б, үш бөлмелі пәтерлердің құны тиісінше - 39805 ш.б. 40368 ш.б., 36000-нан 39000 ш.б. дейін және 21079 ш.б.

Тұрғын үй саясатын іске асыруда маңызды орын ипотекалық кредиттер жүйесіне және құрылыс жинақ, ақша жүйесіне жүктеліп отыр, олар «Қазақстан ипотекалық компаниясы» АҚ (бұдан әрі – ҚИК) және «Қазақстан тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ қаражатымен ұсынылып отыр.

Банктерді қайта қаржыландыруды жүзеге асыратын қаржылық құрылым ретіндегі ҚИК қызметі банктер арасындағы бәсекелестіктің дамуына және ипотекалық кредиттеу талаптарын жеңілдетуге ықпал етті. Мәселен 2001 жылдың басында кредиттер 3 жылдан астам мерзімге берілді, ал кредиттер бойынша сыйақы ставкасы теңгемен жылдық 28%-ға жетті. Қазіргі уақытта кредиттеу мерзімі 20 жылға дейін ұзартылды, ал сыйақы ставкасы жылдық 13%-ға дейін төмендеген, бұл ипотекалық кредит алуға мүмкіндіктің жоғарылауына ықпал етті.

Сонымен қатар бұл жүйенің кемшіліктері де бар, ол кредиттің қымбатшылығы, мұны банк заемының талаптарын, «БТА Ипотека» АҚ арқылы кредитті кезең кезеңімен өтеудің графигін талдау растайды.

Сонымен, 10 жылға 12500 доллар сомасында берілген банктік заем шартында заем бойынша сыйақы ставкасы 13,9% (кредит 2004 жылы берілген) көзделген, бұл бұдан әрі инфляцияны ескере отырып бір жылда 2 рет (1 сәуірде және 1 қазанда) біржақты тәртіппен қайта қаралады. Бұл ретте 2004 жылы ай сайынғы төлем 26970 теңгені құраған және 2014 жылы 27700 теңге. Айтарлықтай қымбат жыл сайынғы сақтандыру көзделген – мәселен 2004 жылы кредит беру сәтінде сақтандыру сомасы 18196 теңгені, 2005 жылы - 16644 теңгені және 2006 жылы - 15891 теңгені құраған.

Ипотека 15 жылға берілген кезде орташа алғанда және банктер бойынша ай сайынғы төлем 20 мың теңгені құрайды.

Бұл ретте ірі және орта, сондай-ақ шағын кәсіпорындардың кәсіпкерлік қызметпен айналыспайтын бір қызметкерінің номиналдық орташа айлық жалақысы 2006 жылғы қазанда облыста 37671 теңге болды және де 2006 жылғы қаңтармен салыстырғанда өсімнің барлығы 0,2 % (34552 теңге) болды, алайда тұрғын үй бағасы айтарлықтай жоғары қарқынмен өсіп отыр.

Салалар бөлігінде номиналдық орташа айлық жалақы былайша сипатталады - «мемлекеттік басқару» - 33688 теңге, «білім беру» - 21063 теңге, «денсаулық сақтау және әлеуметтік қызмет көрсету» - 20036 теңге.

Ипотекалық кредитті заем алушылар бірнеше ай пайдаланғаннан кейін кредитті өтеу есебіндегі ай сайынғы жарнаның өте жоғары болуы отбасы бюджетінен үлкен сомасын бөлу мүмкін емес болғандықтан алынған кредиттен бас тартатын жағдайлар да кездеседі.

Жоғарыда аталған мәселелерден басқа, ипотекалық кредиттеуге тәуекел еткен адамдарда басқа да бірқатар қиындықтар туындайды. Мысалы, объектілерді Жылжымайтын мүлік орталықтарында мемлекеттік тіркеу көп уақытты алады. Бұл бір ғана сәті. Оның үстіне, кредитор аяқталмаған құрылыс объектілерімен мәмілелерді кредиттеу кезінде өте жоғары тәуекелде болады, себебі осындай мәмілелері олар пайдалануға берілгенге дейін уәкілетті органда міндетті түрде мемлекеттік тіркеуден өтпейді, мұндай жағдайда кепілзат мәні аяқталмаған құрылыс объектісі емес, пайдаланылған құрылыс материалдары болады.

Халықтың тұрғын үй жағдайын жақсарту үшін Үкімет қабылдаған келесі шара тұрғын үй жинақ ақша жүйесін құру бойынша шаралар қабылданғаны, мұның басы Қазақстанда «Қазақстан Республикасында тұрғын үй құрылыс жинағы туралы» 07.12.2000 жылғы ҚР Заңы болды.

Тұрғын үй құрылысы жинақ ақша мемлекеттік жүйесі және банкі қызметі салыстырмалы түрде жоғары емес, алайда тұрақты кірістері бар, яғни ипотекалық кредит алуға мүмкіндігі жоқ азаматтар үшін арналған. Банктің барлық ұсынып отырған тарифтік бағдарламалары осындай кредиттер бойынша өтеу отбасы бюджетіне айтарлықтай қиындық келтірмейтіндей түрде әзірленген. Мемлекет республикадағы тұрғын үй құрылысы жинақ ақша жүйесін дамытуға мүдделі және салымшыларға жылдық 20% мөлшерінде жыл сайынғы сыйақы төлей отырып ынталандыруға дайын, заем 20 жылға дейінгі мерзімге 3,5%-дан 8%-ға дейінгі ставка бойынша беріледі. Тұрғын үй сатып алудан басқа, заемдар тұрғын үй жағдайын жақсарту – бұл үй құрылысы, жөндеу (құрылыс материалдарын сатып алуды және мердігерлік жұмыстарда ақы төлеуді қоса алғанда), жер телімін сатып алу, кез келген коммерциялық банктен ипотекалық кредит алу үшін бастапқы жарна алу, сондай-ақ тұрғын үй жағдайын жақсарту бойынша бұрын алынған міндеттемелерді өтеу бойынша барлық іс-шараларға ұсынылады.

Құрылыс жинақ ақша жүйесінің мәні – кейін тұрғын үй заемын төмен ставкамен алатындай қажетті соманың 25 немесе 50%-ын банкте алдын ала жинау.

Алайда «Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ-ның филиалдары арқылы кредит ресімдеу кезінде жинақ шотында белгілі бір қаражат сомасы болуы қажет, яғни кредиттеудің бұл нысаны әсіресе болашақта тұрғын үй жағдайын жақсартуды және салым ретінде қаражат бөлігін жинайтын жас отбасылар болашағына ыңғайлы.

Жоғарыда аталғанның қорытындысын шығара отырып, республикадағы тұрғын үй мәселесін шешуге бағытталған іс-шаралардағы оң үрдістің байқамайтындығын атап өту қажет, алайда қабылданатын оң шаралар көп жағдайда осыны пайдаланып ақша табушыларға таптырмас жол - жалақының, зейнетақының көтерілуі тауарлар мен қызмет бағасының өсуіне алып келеді, банктердің қызметін пайдалана отырып тұрғын үй жағдайын жақсарту мүмкіндігі туғанмен пәтер бағасы өсуде.

Осылайша, ипотекалық кредиттеудің басты мәселесі тұрғын үйдің жоғары құнының халықтың негізгі бөлігінің кірісіне айтарлықтай сәйкес келмейтіндігі, оларға өз кірістер мен шығыстарын 15 – 20 жылға жоспарлауға мүмкіндік бермейтіндігі болып отыр.

Қызылорда облысындағы кәсіпорындардың мониторингі

Қ.Төлепов

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі
Қызылорда филиалының директоры

Банк секторын тиімді түрлендіру дамудың қазіргі заманға сай кезеңінің алғашқы кезектегі міндетінің біреуі болып табылады, оған Қазақстан экономикасының болашағы көп байланысты. Қаржы ағындарына сапалы қызмет көрсету үшін жеткілікті дамыған банктік қызмет нарығы бар жұмыс істеуге қабілетті банк жүйесі қажет.

«Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» Заңға сәйкес Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі экономикадағы өзінің тәуелсіз және күтілетін өзгерістердің бағасын алуға құқығы бар тәуелсіз мемлекеттік мекеме (ҚР Үкіметіне, және Үкіметке бағынысты Қаржы министрлігін, Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігін, Қазақстан Республикасы Статистика агенттігін қоса алғанда министрліктер мен ведомстволарға қарағанда) болып табылады.

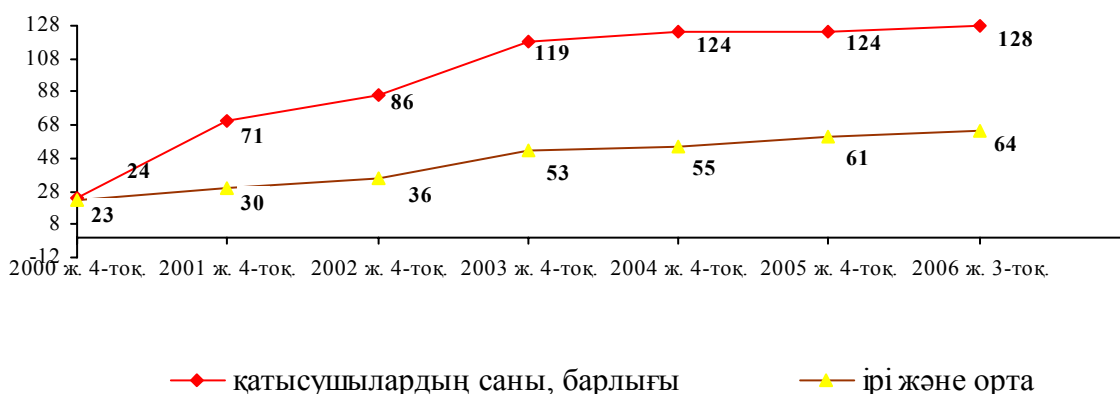
Дамыған елдердің тәжірибесі бойынша елдің орталық банкіне тек осындай бағаларды беру мүмкіндігі бар жекелеген аймақтар мен салалар экономикасының жағдайына анағұрлым айтарлықтай әсер ететін кәсіпорындардың экономикалық конъюктурасының және қаржылық жағдайының өзгеруінің ақша-кредит саясатын әзірлеу және жүзеге асыру кезінде ескеру жетерлік. Осындай бағалауды жедел алу ҚР Ұлттық Банкіне жоғарыда аталған Заңда белгіленген негізгі міндетті: макроэкономикалық тұрақтылықты ұстап тұру үшін бағалардың тұрақтылығын қамтамасыз етуді және экономикалық өсу, инвестициялық процесстерді белсендірету үшін қолайлы жағдай жасауды неғұрлым тиімді шешуге мүмкіндік береді.

Осындай әдісті іске асыру құралының біреуі ҚР Ұлттық Банкінің кәсіпорындар мониторингі бағдарламасы болып табылады. ҚР Ұлттық Банкінің Қызылорда филиалы (бұдан әрі - филиал) осы жұмысқа 2000 жылдың 3-тоқсанынан бастап қатысты.

2000 жылы филиал ҚР Ұлттық Банкі қызметінің жаңа бағытына – Экономиканың нақты секторы мониторингінің шағын жүйесін жасауға белсенді қатысып отыр. Экономиканың нақты секторының мониторингі бойынша зерттеудің бірінші кезеңіне тартылған облыстың жұмыс істеп тұрған 77 ірі және орта кәсіпорындарының әрқайсысының басшыларына филиал басшысы мен қызметкерлері мониторингтің мақсатын, міндетін, қағидағдары мен тетіктерін түсіндіретін әңгіме жүргізді. Облыстың ірі кәсіпорындарының өкілдерімен кездесу ұйымдастырылды. Нәтижесінде 2000 жылдың 4-тоқсанында 24 кәсіпорын ҚР Ұлттық Банкінің жаңа жобасына қатысуға ниет білдірді. 2000-2006 жылдардағы сандық көрсеткіштер 1-графикте келтірілген.

1-график.

Мониторингке қатысушы кәсіпорындар санының өсу динамикасы

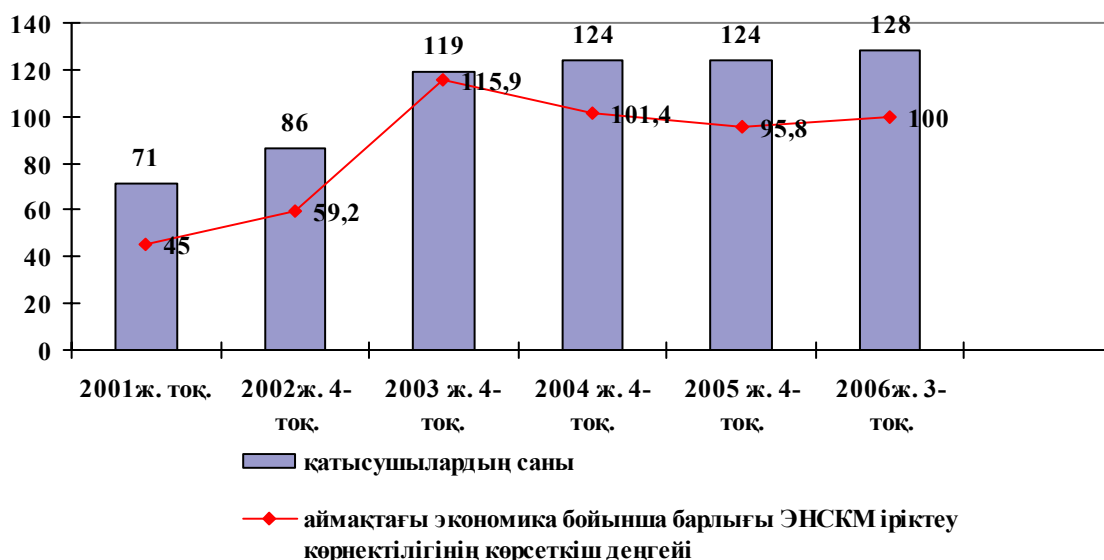
ҚР Ұлттық Банкінің филиалы облыс экономикасының нақты секторына сапалы талдау жүргізу мақсатында кәсіпорындарды іріктеудің көрнектілігі көрсеткішін одан әрі жақсарту үшін экономиканың нақты секторының мониторингіне (бұдан әрі – ЭНСМ) облыстың жаңа кәсіпорындарын тарту бойынша белсенді жұмыстар жүргізді.

Кәсіпорындар үшін Облыстық Экономика басқармасының қатысуымен семинар өткізілді. Филиал қызметкерлері мен басшылығы әлі мониторинг қатысушылары бола қоймаған кәсіпорындарға түсіндіру іс-шараларын жүргізу және қатысу бойынша жұмыстар жүргізді. Осының нәтижесінде 2002 жылы ЭНСМ 21 жаңа қатысушы қатысқан, олардың 5 ірі кәсіпорын. Кәсіпорындардың аудандық бөлімшелерімен барып өткізілетін кездесулер ұйымдастырылды, онда ЭНСМ бағдарламасына аудандық кәсіпорындарды тарту үшін түсіндіру жұмыстары жүргізілді. Қаланың 100-ден аса кәсіпорынында кездесу өткізілді, сауалнаманы толтыру бойынша түсіндіру жұмыстары жүргізілді. 2003 жылы ЭНСМ жаңа қатысушыларының саны 45 шаруашылық субъектілеріне көбейген.

Экономиканың нақты секторы кәсіпорындары мониторингінің мақсаты мен міндетін түсіндіру бойынша бұқаралық ақпарат құралдарында белсенді түрде жұмыстар жүргізілді. Бұқаралық ақпарат құралдарында: ЭНСМ мақсаты мен механизмі туралы теледидарда сұхбат берілді, газеттерге мақалалар жарияланды. Экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының мониторингінің мақсаты мен міндетін түсіндіру үшін Байқоңыр қаласындағы кәсіпорындардың басшыларымен кездесу; Облыстық экономика басқармасымен бірлесе отырып «Экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының мониторингі: мәселелер мен шешу жолдары» деген тақырыпта дөңгелек үстел ұйымдастырылды; Дөңгелек үстел нәтижесі бойынша Облыстық экономика басқармасы облыстың аудандарында орналасқан ауыл шаруашылығы кәсіпорындарынан сауалнаманы уақтылы жинауға жәрдем ететіндігі жөнінде келісімге қол жеткізілді. Филиал қызметкерлері Облыстық статистика басқармасы өткізген ашық есік күнінде мониторингтің мақсаты, міндеті және әдістері туралы ақпарат беріліп, Ұлттық Банктің статистика органдарының өзара іс-әрекеті туралы сөз сөйледі.

Ауылшаруашылығы, көлік және өндіру саласындағы ЭНСМ қатысушылар аясын кеңейту үшін Облыстық әкімдікпен, аудандық әкімдіктермен, облыстық өнеркәсіп және көлік басқармаларымен, Қызылорда Облыстық экономика басқармасымен, Облыстық ауыл шаруашылығы басқармасымен жұмыстар жүргізілді.

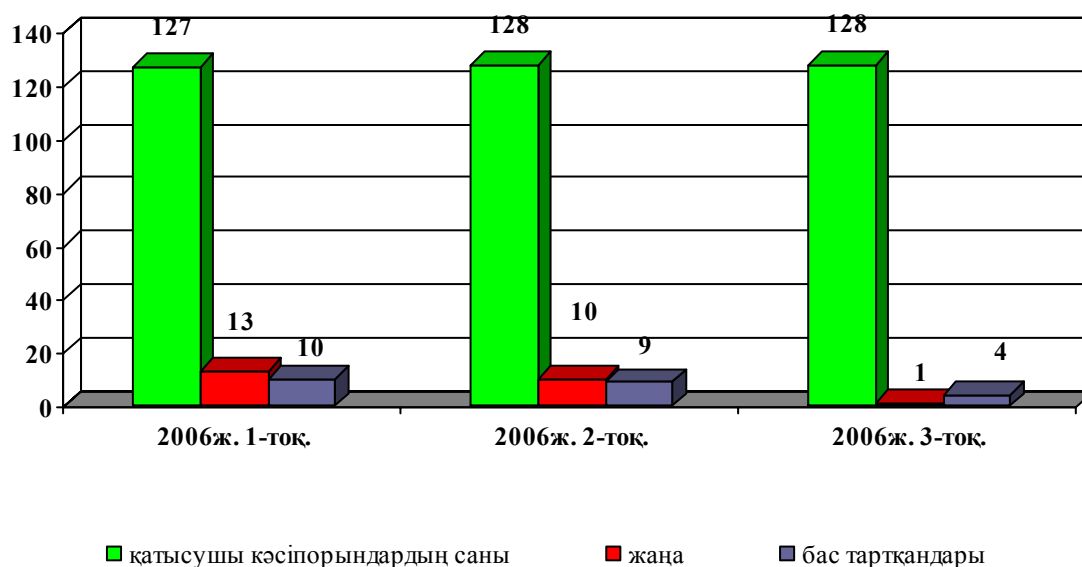
ҚРҰБ Қызылорда филиалының 2-график
2001-2006 жылдардағы іріктеу көрнектілігінің көрсеткіштері

Мониторингті табысты жүргізудің маңызды шарты алынған ақпаратты динамикада салыстырудың жоғары деңгейін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін қатысушы құрамның тұрақтылығы болып табылады. Осы науқанның бастапқы кезеңінде жекелеген кәсіпорындар сауалнамаға қатысуға ниет білдірген жоқ, алайда мониторингтің дамуына және жетілдірілуіне байланысты оның нәтижесіне деген қажеттілік өсті. Соңғы уақытта іріктеу тұрақтылығы іс жүзінде қамтамасыз етілді, сауалнаманың теріс әсер етуіне, сауалнаманы толтыру үшін қызметкерлер санының жетіспеушілігіне, кәсіпорындардың бухгалтерлерінің ауысуына және сауалнаманы ұсыну мерзімдерінің кәсіпорынның басқа да есеп берулерінің мерзімімен сәйкестігіне байланысты кәсіпорындардың бас тартулары айтарлықтай қысқарғаны байқалады. Соған қарамастан қатар кәсіпорындардың сауалнамаға қатысудан шығып қалуы қазіргі кезге дейін маңызды мәселе болып қалып отыр. Кәсіпорындардың банкрот болуы және қайта құрылуы сияқты себептерге байланысты кәсіпорындардың сауалнамаға қатысудан бас тартулары себепті осы мәселені толығымен шешу мүмкін емес.

2006 жыл

3-график

Іріктеу көрнектілігіне қатысты шешілмей отырған мәселелерге қарамастан мониторингке қатысушылардың қалыптасқан құрамы аймақты экономикалық үрдісті сапалы бағалауға мүмкіндік береді, себебі аймақтың банк жүйесі және шаруашылық үшін мониторингке қатысушы кәсіпорындардың маңыздылығы тұтастай алғанда жетерліктей жоғары.

Кәсіпорындардан тұрақты негізде алынатын ақпарат кешенді сипатқа ие және кәсіпорынның нақты қызметін, сондай-ақ олардың күтілетін қызметін де көрсететін конъюнктуралық, инвестициялық және қаржылық сауалнаманың өзара байланысты сандық және сапалық көрсеткіштерімен негізделеді. Бұл аймақтың нарықтың жағдайын бағалауға мүмкіндік беретін үлкен ақпарат мұнда кредиттік ұйымдар қаржылық емес сектор кәсіпорындарымен өзара іс-әрекет етеді.

Қазіргі уақытта (2006 жылдың 3-тоқсанында) экономикалық қызметтің негізгі түрлерін қамтитын 128 кәсіпорыннан іріктеу қалыптасты. Онда анағұрлым толық көрінгені өнеркәсіп өндірісі – қатысушылардың жалпы санының 33%. Мониторингке қатысушылары құрылыс ұйымдары (21%), ауыл шаруашылығы (11%), сауда (10%), жылжымайтын мүлікпен

операциялар, жалдау және кәсіпорындарға қызмет (10%), көлік және байланыс (7%), электр энергиясын өндіру және бөлу (4%), қонақ үй және мейрамхана (3%) және т.б. кәсіпорындар. Қатысушылардың ішінде 64 кәсіпорын ірі және орта кәсіпорын болып табылады.

Мониторингке қатысушылар аймақ экономикасына айтарлықтай әсер ететін кәсіпорындар болып табылады.

Кәсіпорындардың мониторингі нәтижесінде дайындалған талдама материалдар жергілікті басқару органдарына: облыстық, қалалық әкімдіктерге және Облыстық экономика басқармасына, Тарифтер жөніндегі басқармаға ұсынылады.

ҚР Ұлттық Банкінің филиалдарын осы жұмысқа тарту негізінде жүргізілетін кәсіпорындардың тұрақты мониторингі қаржылық жағдайды, өндірістік, инвестициялық белсенділікті және экономикалық конъюктураның өзгеруін талдау үшін жедел және объективтік ақпарат алуға және осы бастапқы ақпарат негізінде макро және аймақтық деңгейде маңызды үлес пен құрылымдық жылжуға қысқа мерзімде болжам жасауға мүмкіндік береді. Тауар, қызмет және өндіріс саласындағы кәсіпорындар деңгейіндегі үрдісті талдау және макро деңгейінде біріктіру динамиканы нығайтуға және макрокөрсеткіштер болжауын жетілдіруге мүмкіндік береді.

Осы жұмысқа кәсіпорындардың еркін түрде қатысуға келісім беру кәсіпорындар мониторингін ұйымдастырудың негізі болып табылады. Осының орнына олар сала, облыс деңгейіндегі ағымдағы жағдайға бағалау және қысқа мерзімді кезеңге күтілетін өзгерістер жөнінде ақпарат алады.

Мониторингке қатысу үшін кәсіпорындарды тарту мақсатында, сондай-ақ егер олар өздерінің баланстарының жағдайы және мониторинг шеңберінде конъюктура көрсеткіштері туралы сұралатын ақпаратты үнемі беріп отырса, оларда ҚР Ұлттық Банкінен екінші деңгейдегі банктерді қайта қаржыландыру жүйесі арқылы кредит алу мүмкіндігі болады.

Кәсіпорын мониторингінің маңызды қағидаты ҚР Ұлттық Банкінің және филиалдарының сауалнама кезінде нақты кәсіпорыннан алатын ақпараттың құпиялылығын қамтамасыз ету болып табылады.

Микро аймақты және макро деңгейдегі талдау және қысқа мерзімде болжау үшін кәсіпорындардың мониторингі шеңберінде анағұрлым жедел ақпарат алу және пайдалану мүмкіндігі ҚР Ұлттық Банкі үшін экономиканың нақты секторы кәсіпорындары мониторингінің іс жүзіндегі мәнін айқындайды, себебі қолдағы жылдық және тоқсандық есептілік есептік кезең аяғында айтарлықтай кешіктіріле отырып ұсынылады. Сонымен бірге кәсіпорындардың мониторингі нәтижесінде алынған ақпарат талдау және болжау мақсатында пайдаланылған кезде қолданылып жүрген статистикалық есепті жоққа шығармайды, тек толықтырады.